

Gita Geremešová

HISTORICKO-POLITICKÉ CHARAKTERISTIKY SÚČASNÝCH REGIONÁLNYCH IDENTÍT SLOVENSKA A ZAKARPATSKA II

Pracovný zošit IV.

HISTORICKO-POLITICKÉ CHARAKTERISTIKY SÚČASNÝCH REGIONÁLNYCH IDENTÍT SLOVENSKA A ZAKARPATSKA II.

Pracovný zošit
IV.

Gita Geremešová

Pracovný zošit vydaný v rámci projektu
**„Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi
Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom”,**

CBC 01018

Projekt je podporený z Nórskeho finančného mechanizmu
a štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina:
Spolupráca naprieč hranicou” – „Slovakia – Ukraine: Cooperation across the Border”.

Prešov 2017

HISTORICKO-POLITICKÉ CHARAKTERISTIKY SÚČASNÝCH REGIONÁLNYCH IDENTÍT SLOVENSKA A ZAKARPATSKA II. Pracovný zošit IV.

SFPA
Slovak Foreign Policy Association

© Doc. PhDr. Gita Geremešová, PhD.

© RC SFPA, n.o., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Vydal:

ADIN, s.r.o. pre

Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o.
a Filozofickú fakultu Prešovskej univerzity

Autorka: Doc. PhDr. Gita Geremešová, PhD.

Recenzenti: Prof. RNDr. Robert Ištók, CSc.

Prešovská univerzita v Prešove (Slovenská republika)

Prof. Jurij Alexandrovič Ostapec, CSc.

Užhorodská národná univerzita (Ukrajina)

Vydanie: prvé, 2017

Tlač a grafické spracovanie: ADIN, s.r.o.

Neprešlo jazykovou korektúrou.

SPOLUFINANCOVANIE:

Vydané v rámci projektu „*Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom*“, CBC 01018

Výška projektového grantu: 619 454,- EUR. www.norwaygrants.org

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu
a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina:
Spolupráca naprieč hranicou“

ISBN 978-80-89540-82-2

4	ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV
5	ÚVOD
11	I. Sťažný kontakt s otvoreným morom a v dôsledku toho slabý mimoeurópsky, „globálny“ obzor väčšiny obyvateľov strednej Európy v porovnaní s ostatnými oblasťami Európy
22	II. Konfesionálna pluralita, ktorá ale mohla ovplyvňovať práve tak náboženskú toleranciu ako ľahostajnosť k záležitostiam náboženským
34	III. Rozkolísané koordináty štátnosti zvlášť v historickom vedomí, ale tiež s týmto rysom spojená nedôvera ku štátu a jeho inštitúciám
46	IV. Stereotypný obraz východného nepriateľa, v ktorom prežíva strach z „Turka“, obvykle transformovaný v nechť voči „východu“ vôbec a Rusku zvlášť
51	ZÁVER
54	LITERATÚRA

Zoznam tabuliek

Tabuľka č. 1: Pomer obyvateľstva v priemysle a poľnohospodárstve v českých krajinách a na Slovensku	20
Tabuľka č. 2: Náboženské vyznanie obyvateľstva Slovenska v roku 1921 a 1930	23

Zoznam grafov

Graf č. 1: Pomerné zastúpenie ľudí izraelského vyznania v Československu podľa sčítania z roku 1930	31
Graf č. 2: Národnosť obyvateľov Československa izraelského vyznania podľa sčítania z roku 1930	31

ÚVOD

Pre Slovensko, ktorého všetky administratívno-správne regióny môžeme považovať za prihraničné, keďže každý z nich leží v určitej svojej časti na štátnej hranici, je veľmi dôležité poznať, aká je situácia v pohraničných územiach a aké sú podoby, resp. možnosti cezhraničnej regionálnej spolupráce. Výnimkou v tomto smere nie je ani Prešovský samosprávny kraj a Zakarpatská oblasť Ukrajiny, pričom spoluprácu oboch regiónov determinujú nielen aktuálne problémy a ich podoby v rovine demografickej, sociálnej, ekonomickej a infraštruktúrnej; impulzom spolupráce, a nie vždy reflektovaným determinantom, môže byť (aj) do istej miery spoločne prežitá minulosť, t. j. v historickej pamäti a v historickom podvedomí zapísané viac alebo menej identické národno-emancipačné zápasy etník oboch regiónov o politickú svojbytnosť či slobodu, jazyk, náboženstvo a v konečnom dôsledku ekonomicko-politicko-sociálno-kultúrnu vyspelosť a angažovanosť v integrujúcom sa európskom priestore. Konštatujeme to aj preto, že máloktorá oblasť a jeho obyvateľstvo absolvovali toľko zmien, ba až „dobrodružstva“, ako Zakarpatská oblasť Ukrajiny. Politológ A. Duleba historickú „mnohorakosť“ Zakarpattia vystihol týmito slovami: „Posledná zmena štátneho začlenenia Zakarpatska v 20. storočí sa bezprostredne vzťahuje k roku 1991, keď došlo k rozpadu Sovietskeho zväzu v dôsledku neúspešného pokusu o augustový prevrat. Zakarpatská oblasť sa stala súčasťou samostatného ukrajinského štátu, deklarujúceho svoju suverenitu v hraniciach bývalej Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky. V 20. storočí sa tak stalo už po šiestykrát, čo došlo k zmene štátneho začlenenia Zakarpatska“ (podč. A. D.) (2000, s. 75 –76).¹

„Slovenská spoločnosť“ (podč. G. G.) – pokiaľ ide o formu jej politickej organizácie – prešla v priebehu posledných sto rokov sériou zásadných zlomov. Menili sa medzinárodné a štátoprávne rámce jej existencie, menili sa ekonomické a politické systémy, striedali sa režimy (...), od rozchodu s Uhorskom na jeseň 1918 až po začlenenie sa Slovenskej republiky do NATO a EU v roku 2004“, mieni F. Novosád (2010, s. 45). Vystaňovalctvo, emigrácia, posuny hraníc, zmena štátneho začlenenia, politického režimu i spoločenského systému, transporty židovského obyvateľstva, odsuny Nemcov a časti Maďarov, výmeny obyvateľstva a nakoniec prudká urbanizácia a industrializácia zmenili obyvateľov Slovenska a koniec-koncov aj Zakarpatska.

¹ Na demonštráciu tohto stavu, teda príchastej zmeny hraníc, režimov, vodcov, moderne povedané vládnuceho „establishmentu“, sa často používa „vtip“, ktorý však vážne vzato vtipom vonkoncom nie je. Tu ho prezentuje súčasný predseda Užhorodského spolku Slovákov pán Ivan Latko: „Turista sa rozpráva v malej zakarpatskej dedinke na námestíčku s miestnou starenkou o jej živote. Babička mu hovorí: „Narodila som sa v Rakúsku, potom som žila v Československu, v Maďarsku, v Sovietskom zväze a teraz žijem na Ukrajine.“ Muž na to: „To ste sa museli veľa nacistovať, však?“ „Nie, nie, mladý muž, za celý život som nevytiahla päty z dediny.“

Na úvod sa žiada aj zdôrazniť, že región slovenského Východu i ukrajinského Zakarpattia – súčasť historického makroregiónu strednej Európy – žili v konfliktnom spoločenstve s národmi historickými; tie mali svoj štát, a teda svoju pýchu, šľachtu, vzdelanú inteligenciu, vysokopostavený klérus atď. Nimi boli Maďari, Česi, Nemci Poliaci, Rusi... (Východo)Slováci i Zakarpatania boli v postavení regionálnych „hráčov“, obeťou, nástrojom veľkých politik = mocností v malom priestore, čo sa nepochybne podpísalo na ich dôvere či skôr nedôvere voči štátu, jeho režimu, politickým elitám. Nahlodalo to aj schopnosť (sebavedomie) málopočetnej inteligencie, buržoázie i širšieho spektra society uvedených regiónov byť subjektmi politických, ekonomických i kultúrnych pohybov a procesov.

Minulosť – vždy sa k nej nejakým spôsobom správame, je bremenom, možno oporou, nikdy nie samostatne pôsobiace silou. Historický prístup však umožňuje posudzovať súčasné dianie v určitej perspektíve. Presne v týchto reláciách možno vidieť a posudzovať slová A. Dulebu, keď tvrdí: „ (...) častá zmena štátnych hraníc v oblasti strednej a východnej Európy, ktoré sa stretávajú v Karpatoch (v súčasnosti tu susedí päť postkomunistických štátov – Ukrajina, Rumunsko, Maďarsko, Slovensko, Poľsko) je dôkazom, že tento priestor nemá dostatok vlastných zdrojov na dlhodobú stabilizáciu pomerov, ako i to, že je maximálne závislý od vývinu celoeurópskych procesov“ (2010, s. 76).

Pri analýze súčasného stavu (výcho)slovenskej i zakarpatskej spoločnosti, popise ich ambícií, mentalít, obáv i nádejí, s perspektívou existencie i tej druhej menovanej v integrujúcom sa európskom priestore, môžeme do určitej miery použiť aj vyššie uvedené historické pohyby oboch etníc v stredo európskom, niekdajšom priestore rakúsko-uhorskej monarchie. Minulosť – z morálneho hľadiska – nás pravdepodobne vyzbrojila istou mierou ľudskosti (humanity), empatie („schopnosti“ spolucítiť), húževnatosti, nepoddajnosti, pracovitosti (remeselnej zručnosti). Nedostupnosť vzdelania, život v okrajovom (periférnom) regióne, „režime“ dobiehania Západu, nás pripravili o schopnosť(i) kultivovane, so znalosťou vecí, občiansko-demokraticky sa správať a konať, byť mobilizovateľným politickým národom (národ občanov!) v pozitívnom zmysle slova. Minulosť v nás do istej miery (nakolko?) vypestovala intoleranciu, resp. toleranciu v jej „lacnej“ podobe,² neznášanlivosť, ba až odpor v podobe rasizmu, egoizmu, fanatizmu, pokrytectva k iným národom / etnikám, odpor k vzdelaným elitám, neúctu ku vzdelaniu vôbec, opovrhovanie nekresťanskými reľigiami (židovským zvlášť) či pohanmi („ateistami“), ale i vierolomnosťou; minulosť

² Lacná tolerancia je ľahostajnosť k druhému – každý má svoju pravdu, nech si hovorí, čo chce, mňa sa to aj tak netýka, nech ma nechá žiť. Tolerovať znamená v podtexte znášať niečo pre nás ťaživé. Dnes už musíme ísť ďalej a usilovať sa o dialóg. Len v ňom je obsiahnutá snaha zhovárať sa s vedomím, že ma ten druhý môže obohatiť, doplniť, keď ho beriem vážne a nemyslím si vopred, že jeho názory sú súborom omylov a lži. A patrí medzi to aj vlastná schopnosť zrozumiteľne obhájiť svoje stanovisko.

nás poznačila neúctou, nedôverou ku štátu, jeho zastupiteľským orgánom, politickou pasivitou, ľahostajnosťou, inokedy „akčnosťou“ v podobe sympatií ku autoritárskym režimom, t.j. fašizmu, komunizmu, extrémom či extrémizmu v jeho obidvoch podobách... Vedecky zaujímavú, súčasne vtipnú, „neošúchanú“ charakteristiku Slovákov, ktorá je aj historicky podmienená, podáva Ľ. Lipták v eseji „Oportunisti, či jánošíci“? Hovorí totiž o dvoch neduhoch našich dejín. „Je to na jednej strane veľká sila prispôsobivosti, politického oportunizmu, na druhej strane ako protipól, ale súčasne plod tých istých príčin, rebelantské opozičnictvo, radikálna negácia“ (1997, s. 428). Zrejme niečím podobným, teda rebelantstvom či rebelmi (Oleksa Dovbuš, Nikola Šuhaj) na jednej strane a pasívnym odovzdaním sa osudu, oportunizmom – „ved' dajako bude“ –, oplýva aj duch Zakarpatana či Zakarpattia.

Ak by sme to mali zhrnúť –, a to hovoríme aj o súčasných problémoch spojených s európskym integračným procesom –, musíme konštatovať, že pojmy (výrazy) ako poriadok, rozum, demokracia, humanizmus, porozumenie, tolerancia nemôžu devalvovať (= „upadať na cene“), nemôžu byť len bezobsažnými slovnými ozdobami politických prejavov. Demokracia predsa nie je iba forma vlády, nespočíva len v zavedení určitých spoločenských mechanizmov a štruktúr, v existencii parlamentu s politickými stranami, hospodárskou súťažou, slobodnými médiami. Demokracia je určitá kultúra ľudských vzťahov, prežitie a udržanie politickej i hospodárskej demokracie je možné len za predpokladu rozvíjania tejto kultúry, kultúry založenej na hodnotách. Je to realita viazaná na porozumenie, toleranciu a rešpektovanie človeka ako *humanitas* (ľudskosť, ušľachtilosť, vzdelanosť). Demokracia je prijatím zodpovednosti za „veci obecné“, verejné, človek sa stáva sám sebe pánom, v demokracii ide (aj) o odpoveď na otázku „kto je človek“.

Pracovný zošit „**Historicko-politické charakteristiky súčasných regionálnych identít východného Slovenska a Zakarpatska**“ predostrie nasledovnú problematiku:

1. *Pozornosť upriamime, ak použijeme historické názvoslovie pre oba regióny, do uhorskej minulosti Podkarpatskej Rusi,³ teritória s pohnutými dejinami a nevšedne zložitým osudom, a regiónu Východ(u), pričom východiskovou premisou nášho príspevku je konštatovanie, že patrili do geopolitického, historického, ekonomického, politického i inštitucionálneho makroregiónu strednej, „uhorskej“ Európy s analogickými zápasmi, problémami, úspechmi i neúspechmi; bola nám (im) vlastná alebo skôr „súdebná“ geopolitická príslušnosť k širšiemu a historicky zmysluplnému regiónu strednej, resp. stredovýchodnej Európy. Pri adresnejšom geograficko-historickom vymedzení išlo o severovýchod Uhorska s atribútom hraničného regiónu.*
2. *Nehodláme pritom zostať iba pri samoúčelnej reminiscencii, akomsi „oprašovaní“ dnes už takmer historických antikvárií. K tomu nás pobáda predovšetkým fakt existencie európskeho integračného procesu, pričom vízia Európskej únie – Stratégia 2020 – vytyčila si 5 kľúčových cieľov, ktorá chce Európa v tomto časovom horizonte dosiahnuť. Týkajú sa miery zamestnanosti, vzdelanostnej politiky, zvládania klimatických zmien, podpory výskumu a vývoja, boja proti chudobe. Od nej sa odvíjajúca „Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020“ je výstupom projektu „Slovensko-ukrajinské kultúrne centrum – vytvorenie a posilnenie spolupráce medzi Prešovským samosprávnym krajom a Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny“. „Cieľom návrhu stratégie“ – ako podotýkajú jej autori⁴ – „je poslúžiť ako podklad pre*

³ Ako sme vyššie uviedli, dnešný oficiálny názov historickej – uhorskej – Podkarpatskej Rusi znie: Zakarpatská oblasť Ukrajiny; Štátne zriadenie: administratívna jednotka (oblasť) Ukrajiny. Poloha: Zakarpatská oblasť (podkarpatská Rus) tvorí najzápadnejšiu časť Ukrajiny; Úradný jazyk: ukrajinčina, používa sa na úradoch a v školách. Prakticky používanými jazykmi sú v mestách ruština alebo skomolená ukrajinčina – tzv. surik. Na rusínskej dedine sa dosiaľ používa rusínčina, v Berehove maďarčina, na juhovýchode krajiny i rumunčina; Počet obyvateľov: 1 287 000; Národnostné zloženie: Autochtónne slovenské obyvateľstvo Rusínov (80%) ukrajinské úrady neuznávajú ako národnosť, t. j. sú registrovaní ako Ukrajinci. Ďalšie národnostné skupiny – Maďari, Rusi, Rómovia, Rumuni, Nemci; Náboženstvo: 38 % pravoslávni, 17% katolíci (uniati), 9% katolíci, 4% evanjelici, 27 % obyvateľstva sa hlási k rôznym sektám (Pop, 2005, s. 177 – 180). K tomu možno doložiť konštatovanie bádatela, rusinológa S. Konečného, že štátne orgány Ukrajiny ideu rusínskej národnosti, ako aj určité autonómne postavenie Zakarpatskej oblasti principiálne zavrhlí, a tak odmietli slobodný národný, ekonomický, kultúrny, sociálny a náboženský rozvoj tohto regiónu. Na požiadavky Rusínov Štátny výbor Ukrajiny pre národnosť a migráciu listom z 12. marca 1999 odpovedal v tom zmysle, že uznanie rusínskej národnosti a autonómneho postavenia Zakarpatskej oblasti Ukrajiny je v rozpore s vedeckými faktami, nezodpovedá potrebám konsolidácie ukrajinského etnika, odporuje medzinárodno-právnym dokumentom, smeruje k destabilizácii v regióne, ba naruša jednotu ukrajinského národa a ohrozuje územnú integritu štátu, t. j. podľa vedeckých faktov a platnej legislatívy Ukrajiny zakarpatskí Ukrajinci – Rusíni sú teritoriálnou skupinou ukrajinského etnika a nemôžu byť považovaní za národnosťnú menšinu Ukrajiny (Konečný, 2014).

⁴ BENČ, V., DULEBA, A., ANGELOVIČ, M., SIRÁ, K., ČAVARGA, O. L., STANKEVIČ, O., HEVCI, I., NOSA-PILIPENKO, N., 2014. *Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020*. Košice – Prešov – Užhorod.

ďalšie programovanie rozvoja cezhraničnej spolupráce medzi Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny (ZOU) a vyššími územnými celkami Slovenskej republiky – Prešovským a Košickým samosprávnym krajom (PSK a KSK)" (2014, s. 5). Uvedený dokument následne konštatuje, že pre potreby vypracovania návrhu stratégie bol v rokoch 2012 – 2013 uskutočnený sociologický prieskum na oboch stranách hranice. Pracovná skupina na základe výsledkov určenia súčasného stavu slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce v makroregióne pohraničia spracovala SWOT analýzu, kde medzi **silné stránky** – okrem iných – zaradila: „Spoločné historické dedičstvo a kultúra, multietnické zloženie obyvateľstva na obidvoch stranách hranice; Atraktívne prírodné a kultúrno-historické bohatstvo regiónu (možnosti jeho využitia pre rozvoj turizmu a cezhraničnej spolupráce" (2014, s. 25, s. 26). Medzi **slabé stránky** – popri inom – radí „nedostatok sociálnej angažovanosti vo veciach občianskeho rozvoja spoločnosti; nedostatočné využitie existujúcich historických, kultúrnych a prírodných výhod regiónu vzhľadom na turizmus" (2014, s. 25, s. 26). Ku **príležitostiam** vo SWOT analýze patrí aj: „Posilnenie spolupráce v budovaní občianskej spoločnosti"; Prírodná a kultúrno-historická atraktivita regiónu, vytvorenie ďalších pólov hospodárskeho rastu prostredníctvom koncentrácie pomoci a investičnými stimulmi (...); Posilňovanie a využívanie regionálnej identity, tradícií a histórie na propagáciu regiónu (...); Podobnosť štruktúry a problémov zabezpečenia kultúrneho rozvoja národnostných menšín" (2014, s. 27, s. 28); **Ohrozenie** predstavuje aj „prehlbujúca sa marginalizácia niektorých častí územia prihraničných regiónov na obidvoch stranách hranice (2014, s. 27).

3. V nadväznosti na vyššie uvedené východiskovou hypotézou nášho príspevku sa stáva konštatovanie, že minulosť oboch regiónov v stredoeurópskom (habsburskom) priestore na úrovni etnickej, náboženskej, štátnej „mnohosti", polyvariantnosti, hospodárskej zaostalosti, všetko to absenciou predpokladov budovania občianskej spoločnosti, civilizačnou „zakríknutosťou" nás (ich) identifikuje s podobnými problémami, tie za istých okolností vytvárajú pozitívny stimul i potenciál spolupráce. V súčasnosti národný štát už viac-menej nemá silu riešiť závažné problémy života ľudí; sociálno-ekonomické otázky sa skôr nastoľujú na úrovni regiónov, ktorých dôležitosť v štátoch Európskej únie rýchle rastie, tu sa hľadajú východiská, tu sa hovorí o trvalo udržateľnom ekonomickom raste a rozvoji spoločnosti. Potreba kooperácie a cielenej koordinácie aktivít je o to naliehavejšia, že napriek všetkým humanistickým apelom a výzvam zo strany svetských i náboženských autorít v globálnom priestore rastie miera sociálnej nerovnosti a vykorisťovania, prehlbuje sa rozpor medzi verejným a súkromným záujmom, sociálne a ekonomické problémy prekročili hranice národných štátov, v mene ochrany životného prostredia upiera sa nepriviligovaným vrstvám prístup ku zdrojom nevyhnutným pre život (...). V „biblii" modernej Európy, v proklamácii ľudských práv dochádza k ich deformácii v podobe rozdelenie ľudských práv na politické a sociálne. „(...) modernita má obrovskú tendenciu využívať pre potreby svojej reprodukcie i také prvky, ktoré mali pôvodne slúžiť na ochranu proti jej negatívnym dopadom. A je tomu

tak i v prípade ľudských práv (...). Ľudské práva, ktoré boli mienené ako nástroj obrany voči tlakom existujúcej moci, prechádzajú potom procesom odcudzenia od svojho pôvodného určenia a menia sa vo zvlášť účinný nástroj expanzie moci za akúkoľvek cenu", tvrdí J. Keller (2015, s. 5). Aj preto Európu obchádza „strašidlo" v podobe pozvoľnej likvidácie sociálneho štátu, pričom jeho odvrátenou stranou je i nárast extrémizmu, xenofóbie a rasizmu.

4. Pri pátraní po historicko-kultúrnych, ekonomických a politických paralelách Podkarpatskej Rusi a Slovenska (regiónu Východ) na pôde stredoeurópskeho makroregiónu ako miesta pamäte, žitej i prežitej histórie, odvolávame sa na českého historika Miroslava Hrocha, ktorý historický text a kontext sumy stredoeurópskych jednotlivostí zovšeobecnil do nasledovnej charakteristiky:
- idealizujúca predstava regiónu, ktorý leží „v srdci Európy", a preto je považovaný za niečo zvlášť osobitého;
 - sťažený kontakt s otvoreným morom a v dôsledku toho slabý mimoeurópsky, „globálny" obzor väčšiny obyvateľov strednej Európy v porovnaní s ostatnými oblasťami Európy;
 - konfesijná pluralita, ktorá ale mohla ovplyvňovať práve tak náboženskú toleranciu ako ľahostajnosť k záležitostiam náboženským;
 - rozkolísané koordináty štátnosti zvlášť v historickom vedomí, ale tiež s týmto rysom spojená nedôvera ku štátu a jeho inštitúciám;
 - stereotypný obraz východného nepriateľa, v ktorom prežíva strach z „Turka", obvykle transformovaný v nechut' voči „východu" vôbec a Rusku zvlášť;
 - zvýšená vnímavosť pre etnickú rôznorodosť, či už v rozmeroch regiónu, či vlastnej krajiny, čo so sebou môže niesť práve tak kultúrny polycentrizmus, ako i relikty xenofóbie prejavujúce sa nedôverou k cudzincom (Hroch, 2014, s. 160).

I. SŤAŽENÝ KONTAKT S OTVORENÝM MOROM A V DÔSLEDKU TOHO SLABÝ MIMOEURÓPSKY, „GLOBÁLNY“ OBZOR VÄČŠINY OBYVATEĽOV STREDNEJ EURÓPY V POROVNANÍ S OSTATNÝMI OBLASŤAMI EURÓPY

Ciele:

Kapitola sa koncentruje na výklad týchto problémov:

- vstup (východu) Slovenska a Zakarpatska do ČSR (1918) z agrárneho Uhorska, kým Česi mali za sebou priemyselne vyspelé Rakúsko,
- regionalizmus ako fenomén Slovenska, t. j. disproporčné postavenie slovenského východu a západu, rozvoj Slovenska doplácal aj na regionálnu stratégiu uhorských vlád voči Slovensku,
- politika a ekonomika regionalizmu (iniciátor M. Hodža) ako pokus analyzovať a následne vyrovnávať rozdiely v ekonomickej sile regiónov,
- znaky periférie: dištancia, dependencia, diferencia,
- Podkarpatská Rus ako periférny región – zaostané agrárne hospodárstvo, nízka miery vzdelanosti obyvateľstva,
- politika a ideológia tzv. slovakizmu – maďarský pokus o ekonomickú a kultúrnu okupáciu relatívne primitívneho slovenského východu.

Pojmy na zapamätanie:

- priemyselná(e) revolúcia(e),
- regionalizmus.
- globálne a lokálne/glokálne,
- disparita,
- periféria,
- periférny región,
- exiteritoriálny,
- dependencia,
- dištancia,
- diferencia,
- stolica,
- slovjakizmus,
- republika rád,
- colná únia,
- zákon záborový,
- zákon prídelový,
- informačná revolúcia,

*1918/1919 –
Slovensko a
Zakarpatsko
v ČSR*

Československý štát vznikol v roku 1918 spojením dvoch územných celkov: českých krajín a Slovenska, ktoré sa v období vytvárania spoločnej republiky nachádzali na nerovnej úrovni; na prelome rokov 1918/1919 pribral do svojho celku i Podkarpatskú Rus. V oboch prípadoch išlo nielen o rozdielnu hospodársko-sociálnu skladbu obyvateľstva a jeho kapitálovú silu, ale predovšetkým o odlišný charakter a stav všetkých odvetví ekonomiky, infraštruktúry, kompletnej siete a národnej orientácie školstva, samosprávnych orgánov, justície, išlo o rozdielny duktus zákoných noriem a ďalších, pre život občanov rozhodujúcich momentov. Československá republika vznikla z dvoch krajín, ktoré boli do roku 1918 súčasťou rôznych väčších celkov – Slovensko v agrárnom Uhorsku, Česko v priemyselne vyspelom Predlitavsku; po rakúsko-uhorskom vyrovaní sa hovorilo o „sobáši textilu a pšenice“ (Holec) a podstatne rozdielnym stupňom ekonomickej úrovne. Nezanedbateľný bol tiež fakt, že ešte i na území oboch spomínaných teritoriálnych celkov sa vyskytovali regióny s odlišným stavom hospodárstva a s podstatne rozdielnou životnou úrovňou obyvateľstva. Pritom je známe, že ekonomicko-regionálne (a tým i celospoločenské) extrémny na pôde ktoréhokolvek štátu vždy vytvárali živnú pôdu pre vznik vnútropolitického, sociálneho, prípadne i národnostného napätia.

Ak sa vrátíme v historickom čase trochu dozadu, industrializačná politika Uhorska v období od rakúsko-uhorského vyrovnania (1867) do prvej svetovej vojny urýchlila nástup sociálno-ekonomických a technologických zmien historického významu, ktoré súborne označujeme ako prvá a druhá priemyselná revolúcia. Prejavom týchto zásadných zmien bol rozvoj modernej infraštruktúry, uplatnenie parného, neskôr elektrického pohonu, presadenie strojovej továrenskej výroby v tradičných a formovanie nových, predtým neznámych odvetví výroby, zrod mechanizácie a novodobých agrotechnických metód poľnohospodárstva, vznik novodobých telekomunikácií, úplne nových oblastí dopravy. „Uhorská vláda na Slovensku podporovala výstavbu a modernizáciu železničnej dopravy, baníctva, hutníctva, chemického, drevárskeho, celulózo-papierenského, kožiarskeho, silikátového, niektorých odvetví potravinárskeho a najmä textilného priemyslu. *Regionálna stratégia* (podč. G. G.) hospodárskeho rozvoja zo strany uhorskej vlády však mala za následok stagnáciu alebo dokonca dlhodobé zaostávanie niektorých oblastí výroby“ (...) (Hallon, 2013, s. 147).

*Regionálna
stratégia
rozvoja
Slovenska
v Uhorsku*

Jedným z ekonomicko-politických smerov, ktorý si postavil ako prvoradú úlohu svojej činnosti analyzovať a následne likvidovať spomínané oblastné rozdiely bol *regionalizmus*. Jeho cieľom bolo zaangažovať všetky súčasti politického systému, významné osobnosti politického i ekonomického diania, samosprávne orgány, záujmové či sociálne združenia pre myšlienku, aby sa predovšetkým zistila čo najpresnejšia „celospoločenská diagnóza“ jednotlivých oblastí štátu (Bartlová, 2002).

Iniciátorom príprav regionalistických štúdií i inštitúcií sa stal slovenský politik, budúci ministerský predseda a popredný ideológ agrárizmu Milan Hodža (1878 – 1944). Spolu s ďalšími predstaviteľmi slovenského agrárneho prúdu sa podujali zasvätiť do týchto plánov politickú reprezentáciu nielen na Slovensku, ale aj na území Podkarpatskej Rusi, pretože – podľa Hodžu – obyvateľstvo celého podkarpatsko-ruského regiónu spájala s obyvateľmi Slovenska skutočnosť, že „po bývalom maďarsko-šľachtickom režime majú dedičstvo podobne smutné ako my, podobnú legislatívnu tradíciu a do istej miery aj podobné ťažkosti ako my“ (cit. podľa Bartlová, 2002, s. 181). Po niekoľkoročnom úsilí predstaviteľov slovenského politického života sa zišli zástupcovia slovenských správnych

orgánov, politických strán, slovenskí národohospodári a delegáti rôznych záujmovo-ekonomických združení 19. 1. 1931 v Bratislave na svojej prvej chôdzi a vytvorili prípravný výbor celoslovenského národohospodárskeho centra. Nazvali ho Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi (známy pod skratkou NÁRUS). Ustanovujúce valné zhromaždenie NÁRUS-u sa zišlo 22. 6. 1931. Ekonomicko-politický smer nazvaný „regionalizmus“ tak uviedol do života štúdium celej sumy problémov a vzťahov – ekonomických, politických, ideologických, kultúrnych atď., ktoré by sme dnes moderne nazvali štúdiom globálneho/nadnárodného a lokálneho/ miestneho/glokálneho, resp. ich súvzťažností i disparít, zjednodušene povedané vzťahom „centra a periférie“.

Znaky
periférie
(S. Rokkan)

Základnými znakmi periférie – podľa teórie centra a periférie nórskeho politológa a sociológa S. Rokkana (1921 – 1979) – sú: a) dištancia (vzdialenosť od centra); b) diferencia (miera odlišnosti a rozpoznanie vlastnej identity); c) dependencia (miera ekonomickej, politickej alebo kultúrnej závislosti).

Na adresu centra a periférie, resp. centra a malých regiónov historik L. Tajták (2002, s. 215 – 219) hovorí, že pre historický vývin Slovenska mali regióny a regionalizmus veľký význam, či skôr dôsledky, čomu nasvedčuje aj skutočnosť, že jeho územie bolo rozdelené na tri prirodzené regióny: na západné, stredné a východné Slovensko, z ktorého posledný pozostával zo štyroch historických stolíc: Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Abovsko-turnianskej.⁵ Regionalizmus ako fenomén na Slovensku bol determinovaný prírodnými podmienkami a z hľadiska politického a spoločenského vývoja od počiatku 19. storočia i skutočnosťou, že Slováci v Uhorsku nemali samosprávne postavenie, ako ho mali Chorváti a na nižšej úrovni i Sasi, Srbi a Rumuni. To boli aj príčiny, že Slováci žili regionálnym životom a nemali až do roku 1843 kodifikovaný spisovný jazyk, národné noviny, národnú politickú stranu atď.

Slovensko –
disproporčný
vzťah východu
a západu

Východoslovenský región sa vo svojom vývine vyznačoval istými špecifikami; na celkový historický vývin východného Slovenska nesporne vplývala aj jeho poloha, ktorá pre tento región bola ne-

⁵ Župné zriadenie (stolice) na Slovensku a Podkarpatskej Rusi zaniklo v r. 1928, keď bolo nahradené krajským zriadením, ktoré malo nahrádzať požiadavku autonómie, ktorú pravidelne pražskej vláde predkladali slovenské a podkarpatské politické elity.

výhodná. Členitý a ťažko priechodný terén sťažoval spojenie *Východu* s ostatným Slovenskom. Existenciu dvoch prirodzených spádových oblastí na území Slovenska zohľadňovala aj uhorská štátna moc vytvorením dvoch centier daňovej správy, dvoch baníckych komôr ako i vojenských obvodov, z ktorých jeden vždy zahŕňal zhruba dnešné východné Slovensko a druhý zvyšnú časť. Kým východoslovenské mestá od stredoveku obchodne a kultúrne komunikovali najmä s Poľskom, Sliezscom, Ruskom, Sedmohradskom a dolným Uhorskom, siločiary stredo- a západoslovenských miest smerovali do Rakúska, Zadunajska, Bavorska a ďalej do západnej Európy.

„Asi najvýraznejšie sa táto ‘dvojkoľajnosť’ prejavila v priebehu národného hnutia, ktoré na východnom Slovensku nachádzalo oveľa slabšiu odozvu než na ostatnom území. V prostredí miestnej maďarskej šľachty a pomaďarčenej inteligencie sa ako reakcia na šírenie slovenského národného hnutia zrodil tzv. *slovjakizmus*. Podľa neho *Slovjaci* (ako sa niekedy slovenské obyvateľstvo v župách Spiš, Abov, Šariš a Zemplín samo pomenúvalo) sa jazykovo, kultúrne, konfesionálne a svojím historickým vývojom výrazne odlišujú od Slovákov a majú bližšie k Maďarom. Vďaka podpore, ktorú im poskytovali oficiálne kruhy v Budapešti, sa v upravenom šarišskom dialekte vydávali noviny, učebnice, modlitebné knižky a od 70. rokov 19. st. bolo tunajšie nárečie uvedené aj do ľudových škôl. Štúrovská spisovná slovenčina do mnohých obcí na *Východe* prenikla až po vzniku prvej ČSR“ (Šoltés). Slovjacke hnutie, pokračuje P. Šoltés, na čele s Viktorom Dvorcsákom (1878 – 1943), prešovským župným archivárom, novinárom a politikom, sa zdôrazňovaním odlišnosti *Slovjakov* od Slovákov snažilo upevniť ich lojalitu voči Svätoštefanskej korune. Pár dní po vzniku Československa dokonca Dvorcsák vyhlásil v Prešove východoslovenskú národnú radu a 11. decembra 1918, pre zmenu v Košiciach, vyhlásil samostatnú *Slovjacku republiku* a sám sa vymenoval za prezidenta. Jeho „republika“ však zanikla skôr, ako sa o nej väčšina ľudí mimo Košíc a Prešova dozvedela. V. Dvorcsák podieľal sa aj na kampani za odtrhnutie Slovenska od Čiech s víziou jeho autonómie v rámci Maďarska.

Východ
Slovenska –
(aj) priestor
maďarizácie

Za mienku stojí aj fakt, že v upravenom šarišskom dialekte došlo z balkóna prešovskej radnice k vyhláseniu Slovenskej republiky rád 16. júna 1919, za ktorou stálo úsilie maďarských revolucioná-

Východ
Slovenska
– región
deakcelerácie

rov vedených popredným členom moskovskej Kominterny Be-
lom Kunom nastoliť bolševickú vládu nielen v Maďarsku (21. 3.
1919 – 1. 9. 1919), ale vo viacerých krajinách Európy. Po maďarskej
republike rád, v postcisárskom republikánskom Nemecku (1918,
resp. 1933), k podobnému pokusu došlo v Bavorsku (7. 4. 1919 – 3.
5. 1919).

V období nástupu kapitalizmu, kde jedným z predpokladom jeho
nástupu bolo zrušenie poddanských povinností uhorským sne-
mom v marci roku 1848, táto oblasť ostala bokom od najväčších
podnikateľských zámerov v dôsledku nevýhodného polohovania,
nedostatku surovín, dopravných spojov, vzdialenosti a nepreko-
naných ekonomicko-sociálnych prežitkov feudalizmu. Nepriaz-
nivú situáciu Východu po skončení 1. svetovej vojny násobila
hospodárska kríza a všeobecný nedostatok základných životných
potrieb.

Sumarizujúc: východné Slovensko ako región so špecifickými
znakmi bolo vo svojom vývine determinované, resp. „deakcelero-
vané“ prírodnými podmienkami, polohou, osídlením, nerozvinu-
tou ekonomikou a kultúrnym a spoločenským vývinom, k čomu
je potrebné prirátať vyššie spomínanú dezintegračnú politiku
maďarských vládncích kruhov podporou tzv. slovakizmu. Na
osobitosť a vývin regiónu vplývalo aj etnické a konfesionálne zlo-
ženie jeho obyvateľstva, ktoré bolo pestrejšie ako v iných región-
och. Podľa štatistiky z roku 1910 v regióne tvorili Slováci 37,1 %,
Maďari 43,8 %, Nemci 7,3 %, Rusíni 9 %, a iní 2,8 %. Najväčší počet
Maďarov bol v južných častiach Zemplína a Abova, ktoré dnes sú
sčasti v Maďarsku. Tieto skutočnosti sťažili národnopolitický vývin
v tejto oblasti“ (Tajták, 2002, s. 218). Aj zloženie obyvateľstva podľa
vierovyznania bolo zložitejšie, lebo k rímskokatolíckemu nábo-
ženstvu sa hlásilo 50,6 % obyvateľstva, gréckokatolíckemu 24,4 %,
evanjelickému 6,9 %, reformovanému 10 %, židovskému 8 %, pra-
voslávnemu 0,10 %. Vedecký a politický problém vyvolala v tejto
súvislosti otázka, či všetci gréckokatolíci sú pôvodom Rusíni, čo
tvrdilo gréckokatolícke duchovenstvo. Snáď sa nebudeme myliť,
ak východné Slovensko budeme v historickom kontexte prelomu
18. a 19. storočia i ďalej nazývať „zaostalým“ (zaostávajúcim?) regi-
ónom.

J. Čopík používa svoju prípadovú štúdiu Podkarpatskej Rusi na to, aby špecifikoval znaky periférneho postavenia tohto regiónu. Periféria je v geografickom poňatí formálne definovaná ako priestorová jednotka podriadená autorite centra. Základnými charakteristickými rysmi odlišujúcimi perifériu od centra sú vzdialenosť, odlišnosť a závislosť. Obyvatelia periférie sú síce súčasťou systému ako celku, sú však významom marginálni. Spája ich určitá miera vlastnej (periférnej) identity, ktorá je odlišná od identity centra, avšak sú pod trvalým tlakom.

„Ideálne“ znaky periférie – podľa uvedeného autora – je možné vymedziť nasledovne: často sa jedná o dobyté územie (typickým príkladom sú kolónie riadené úradníkmi dosadenými z centra, ktorí sú zodpovední geograficky vzdialenému centru, nie teritóriu, nad ktorým vykonávajú svoju právomoc; často sú to oblasti ekonomicky zaostalé či je ich hospodárstvo orientované výlučne na jednu komoditu (ťažba nerastnej suroviny, plantáže kávy a pod.); rovnako tak sa na periférii nevyskytujú vlastné kultúrne inštitúcie, ktoré by boli schopné posilňovať miestnu identitu. Periférie sa vzhľadom k týmto rysom môžu obvykle len veľmi ťažko brániť tlaku centra.

Podkarpatská Rus ako periférny región

V tejto súvislosti je ťažké rozhodnúť, do akej miery už tu spomínaný I. Olbracht súc „zťažený“ optikou svojho proletársko-komunistického svetonázoru objektívne hodnotí vzťah periférie a centra, pražského kapitálu a podkarpatskej zaostalosti, jedným slovom hospodársku stratégiu vlády v Prahe na Podkarpatskej Rusi, keď hovorí: „Všichni páni jsou stejní. Dříve to byl Maďar, teď je to Čech, o kterém tu nebylo předtím nikdy slyšáno. Ale za toho minulého se přec jen žilo lépe. (...) Co zde jsou Češi, je všechno jinak. Do Ameriky nelze; každá naděje na zbohatnutí zmizela. V domácích lesích se nepracuje, neboť vláda chrání vysokými železničními tarify dřevařství korunních zemí a poslední zbytky vývozu dříví byly zastaveny celní válkou s Maďarskem; je po drobném přepychu: po mase, tabáku, kořalce a ženské parádě. Sedmihradsko, Halič a Bosna se staly nedostupnou cizinou: není hotových peněz na daně, na kováře, a židovské krámky nemají kupců. Žirna uherská rovina zmizela někde v mlhavých dálkách: je ztracená více než polovina holého živobytí. Je nutno vrátit se do jedenáctého století; do hladových let jedenáctého století. Na podkarpatské vesnici je hlad“ (1956, s. 13, s. 16).

*I. Olbracht
o colných
hraniciach*

I. Olbracht sa ale celkom iste nemýlil, ak hovorí o colnej vojne s Maďarskom, narážajúc tým na fakt, že na pôde monarchie existoval – moderne povedané – voľný pohyb kapitálu a pracovnej sily v dôsledku toho, že hneď po revolúcii (1848) došlo k významnej zmene, kedy cisárskym patentom v roku 1850 bolo v súlade s marcovou ústavou z roku 1849 ustanovené, že celá monarchia tvorí jeden colný a obchodný obvod; colná hranica medzi Predlitavskom a Zalitavskom bola zrušená práve v záujme akcelerácie výroby a obchodu. Od 1.10.1850 sa odstránila colná hranica, ktorá oddeľovala Uhorsko, Chorvátsko a Sedmohradsko od ostatných krajín rakúskej monarchie. Podobný problém bol spojený s vyhlásením samostatného Poľska. Zapojením Podkarpatskej Rusi do Československa sa prerušili do tej doby veľmi silné ekonomické väzby v oblasti uhorskej nížiny. Vznikom samostatnej ČSR a Poľska sa navyše bývalá uhorsko-haličská hranica, (teraz nová československo-poľská hranica stala hranicou colnou, čo do tej doby nebolo. Zapojenie Podkarpatskej Rusi do československého hospodárskeho priestoru narážalo vo všeobecnosti na veľké ťažkosti. V Predstave českých výrobcov priemyslového tovaru sa mala Podkarpatskej Rus, podobne ako Slovensko, stať hlavne odbytiskom pre české výrobky a na druhej strane vývozcom surovín, hlavne dreva a soli. Miestne obyvateľstvo bolo ale príliš chudobné a jeho kúpna sila bola viac ako nízka. Veľkým problémom bola takisto veľká vzdialenosť krajiny od priemyslových centier, a teda vysoké prepravné náklady.

*Hospodárska
politika
Prahy*

*Podkarpatská
Rus –
zaostalá
agrárna
krajina*

Zostáva však objektívnym faktom, že Podkarpatská krajina mala agrárny charakter a väčšina ľudí bola zamestnaná v poľnohospodárstve, teda primárnej ekonomickej sfére. Intenzita a produktivita poľnohospodárskej výroby bola na nízkej úrovni. Zatiaľ čo v Českých krajinách sa používali technické a ekonomické vymoženosti, na Podkarpatsku sa práce vykonávali ručne. V krajine takmer neexistovali cesty a komunikácie, nachádzali sa tu nevyhovujúce hospodárske budovy, nedostatok kvalifikovaných odborníkov a žiadne služby. Československo sa zaviazalo ku zlepšeniu situácie, a preto sem plynuli miliardové dotácie na novú infraštruktúru, na stavbu nových budov – administratívnych, školských, nemocničných, na stavbu mostov atď.

Podkarpatské hospodárstvo ako nesebestačné sa zameralo na chov koní, oviec, pretože v krajine sa nachádzali obrovské pastvi-

ny, poloniny. Pestovala sa tu kukurica, vinná réva, tabak a konope. Tabak sa spracovával v miestnej tabakovej továrni a stal sa dôležitým vývozným artiklom. Z konope sa vyrábali vlákna alebo sa tkalo.

Z priemyslového odvetvia prevládal drevospracujúci priemysel, lesy zaberali viac než 50% územia Podkarpatska. Drevo sa pomocou vodných kanálov dopravovalo do Maďarska. Existovala tu veľká chemická továreň, ktorá sa zamerala na výrobu kyseliny octovej, dreveného liehu a acetónu. Na Podkarpatsku sa nachádzali jediné solné bane v republike. Vďaka československým investíciám sa v mestách začala rozvíjať sekundárna a terciárna sféra.

Historik P. Švorc poznajúc dejiny podkarpatskej Rusi do „najintímnejších“ detailov, problém zaostaleho/ periférneho regiónu dôvodí nasledovne: „Hospodárske postavenie Podkarpatskej Rusi v rámci Uhorska (do roku 1918), ale i v Československu bolo určené jej nepriaznivými prírodnými pomermi, vysťahovalectvom, jej periférnou ekonomicko-geografickou, ale i strategickou polohou (strategický význam Podkarpatskej Rusi stúpil až vtedy, keď sa stala súčasťou Československa), malým prírodným bohatstvom – s výnimkou dreva –, poľnohospodárstvu sa venovalo 82 % všetkého obyvateľstva, pritom pričom najväčším držiteľom pôdy boli veľkostatkári, na jedného roľníka pripadalo 0,67 ha poľnohospodárskej pôdy, nestačila na obživu roľníctva, pozemková reforma, resp. zákon záborový a prídellový bol realizovaný prostredníctvom vyplatenej náhrady, t.j. nútený výkup pôdy, na ktorú miestni „horali“ nemali finančné prostriedky, atď. (2007, s. 97-108). Dodáva, že keď začiatkom 30. rokov českí národohospodári hodnotili pomer príjmov a výdavkov Podkarpatskej Rusi ako celku za obdobie od roku 1919 do roku 1932, dospeli k záveru, že Československá republika v tomto období vynaložila na Podkarpatskú Rus približne 3 miliardy 74 miliónov korún a na druhej strane od nej prijala približne 1 miliardu 615 miliónov korún (Švorc, 2007).

*P. Švorc
o hospodárstve
Podk.
Rusi*

Disproporcía vzťahu centra a periférie existovala v rokoch pred prvou svetovou vojnou nielen na úrovni vyššie opísaných teritorialít, teda chudobného slovenského Východu i Podkarpatskej Rusi voči – obrazne povedané – bohatej Pešti. Bohatstvo západného a stredného Slovenska v porovnaní s Východom v konečnom dôsledku vyznie ako menšia miera chudoby týchto dvoch

regiónov, ak pomeriame ich hospodársku silu s českými krajinami. Československá republika vznikla z dvoch krajín, ktoré bola do roku 1918 súčasťou rôznych väčších celkov (Slovensko v agrárnom Uhorsku, Česko v priemyselne vyspelom Predlitavsku). Najkoncentrovanejšie sa to odrazilo v pomere obyvateľstva prislúchajúceho k obojm najdôležitejším národohospodárskym odvetviam. Pri sčítaní ľudu v roku 1921 bol v českých krajinách pomer priemyslového a poľnohospodárskeho obyvateľstva 40% : 32%, zatiaľ čo na Slovensku 17% : 61%.⁶ Priemyslovo agrárnu štruktúru Československa určoval teda charakter ekonomiky českých krajín, ktoré boli nielen vyvinutejšie, ale tiež počtom obyvateľstva a rozlohou podstatne väčšie. Slovensko malo agrárny ráz a prechádzalo iba začiatočným štádiom svojho priemyslového rozvoja. Poľnohospodárstvo, ktoré v ekonomickej štruktúre Slovenska prevažovalo, však tu dosiahlo – podobne ako v iných priemyslovo nerozvinutých krajinách – len nízku technickú a agronomickú úroveň“ (Průcha, 1974, s. 68-69).

Tabuľka č. 1: Pomer obyvateľstva v priemysle a poľnohospodárstve v českých krajinách a na Slovensku⁷

Rok	Česko		Slovensko	
	1910	1930	1910	1930
Počet obyvateľov	10 148 410	10 674 386	2 925 251	3 329 793
Zastúpenie obyvateľstva (%) v poľnohospodárstve, lesníctve, rybárstve	34,4 %	25,5 %	62,6 %	56,7 %
Zastúpenie obyvateľstva (%) v priemysle, stavebníctve, remeslách	39,6 %	39,5 %	18,4 %	17,8 %

⁶ Z národnostného aspektu sociálno-ekonomického vývoja existoval závažný rozdiel oboch krajín v tom, že české etnikum dominovalo vo vnútrozemí Čiech a Moravy, teda predovšetkým v úrodných poľnohospodárskych oblastiach (...). Slovenské etnikum bolo stále viac zatlačované do neúrodných horských krajov s minimálnym priemyslom a maďarizácia postihla naopak úrodné nížiny na juhu a juhozápade krajiny, kde zastával mimoriadne silné pozície veľkostatk (Průcha, 1974, s. 60-61).

⁷ Průcha, 1974, s. 498.

Záver: Slovensko, predovšetkým jeho východné stolice, sa v 19. a následne aj v prvých desaťročiach 20. storočia konfrontovalo s podobnými ekonomickými problémami ako Podkarpatie. Obidve teritória boli v pozícii periférie, hornatého subregiónu, s prevažne agrárno-feudálnym hospodárstvom, nízkou úrovňou industrializácie, pričom hospodárka politika centra (Pešť, Praha) bola poznamenaná diktátom a hospodárskymi záujmami jeho finančného kapitálu.

Úlohy k textu:

1. V prítomnosti sa globálny ekonomický priestor vyrovnáva so 4. priemyselnou revolúciou; v nadväznosti na uvedené charakterizujte 4 priemyselné revolúcie, t. j. vek pary, elektriny, computerizácie, pokroku v oblasti umelej inteligencie, trojrozmernej tlače, internetu vecí, biotechnológií, nanotechnológií.
2. Cirkevné i niektoré svetské autority vystríhajú pred dôsledkami rozvoja biotechnológií, ako napr. výskum kmeňových buniek. V tejto súvislosti vznikla relatívne nová vedecká disciplína – bioetika, pričom jedným z jej závažných smerov je transhumanizmus. Pokúste sa vysvetliť predmet bioetiky a popísať problém transhumanizmu.

Kontrolné úlohy:

1. Aký charakter mali ekonomiky Rakúska a Uhorska v prvom desaťročí 20. st., teda v čase, keď Slovensko a Podkarpatská Rus po rozpade monarchie vstúpili do Československa?
2. Aký dopad malo zrušenie colnej hranice medzi uhorskou a rakúskom časťou monarchie, následne ako sa prejavilo v hospodárskej súťaži nástupníckych štátov, t. j. po roku 1918 – osobitne (Česko) Slovenska a Podkarpatskej Rusi – znovunastavenie cla vo vzájomnom obchode.
3. Aké ciele sledovala ekonomika a politika regionalizmu na východe Slovenska a na Podkarpatskej Rusi iniciovaná M. Hodžom?
4. Charakterizujte objektívne i subjektívne príčiny hospodárskej, resp. celkovo civilizlačnej zaostalosti slovenského východu a Zakarpatska.

II. KONFESIONÁLNA PLURALITA, KTORÁ ALE MOHLA OVPLYVNŔOVAŤ PRÁVE TAK NÁBOŽENSKÚ TOLERANCIU AKO ĽAHOSTAJNOSŤ K ZÁLEŽITOSTIAM NÁBOŽENSKÝM

Ciele:

Kapitola sa koncentruje na výklad týchto problémov:

- popisuje horizontálnu pluralitu strednej Európy na úrovni jej etnickej a náboženskej polyvariantnosti,
- národ/etnikum vystupuje ako viacnásobná entita, pričom jeho závažným rozmerom je náboženstvo,
- vo vzťahu konfesionality a etnicity v tradičnej spoločnosti má primárne postavenie náboženstvo, kým v modernej societe do popredia sa dostáva národ,
- pri profilovaní národného svojho úlohu má aj náboženstvo – fenomén náboženského nacionalizmu,
- problém národnej (ne)jednotnosti cirkvi,
- náboženstvo a jazyková asimilácia: náboženstvá „maďarské“, národnostne zmiešané, náboženstvá menšinové,
- Rusíni a uniatstvo, Rusíni a „odchody“ do pravoslávnej cirkvi,
- spoločenské a ekonomické postavenie židov na Zakarpatsku, východnom Slovensku (aj) z pohľadu ortodoxných chasidov,
- tolerančný patent.

Pojmy na zapamätanie:

- cirkev,
- konfesionalita,
- polyglotstvo,
- tolerancia,
- asimilácia,
- disimilácia,
- integrácia,
- pravoslávie,

- rímsky katolicizmus,
- katolíci byzantského obradu,
- protestantizmus,
- luteranizmus,
- kalvinizmus,
- unitári,
- uniati,
- izraelské náboženstvo,
- chasidizmus,
- pogrom,
- tolerančný patent,
- cirkvi recipované,
- cadik,
- židovskí neologoci,
- konvertita,
- proselyta,
- ekumenizmus,

**Tabuľka č. 2: Náboženské vyznanie obyvateľstva Slovenska
v roku 1921 a 1930⁸**

Rok	Spolu	Rímsko- katolícke	Grécko a arménsko katolícke	Evanjelické všetkých denom.	Česko- sloven- ské	Pravo- slávne	Staro- kato- lícke	Izraelské	Iné	Bez vy- znania, neznáme
Absolútny počet										
1921	3 000 870	2 128 205	193 778	530 512	1 910	2 879	145	135 918	210	7 313
1930	3 329 793	2 384 355	213 725	555 900	11 495	9 076	149	136 737	1 208	17 148
Rozdiel (%)	11,0	12,0	10,3	4,8	501,8	215,2	2,8	0,6	475,2	134,5
Štruktúra v percentách										
1921	100,00	70,91	6,46	17,68	0,06	0,10	0,00	4,53	0,01	0,25
1930	100,00	71,61	6,42	16,69	0,35	0,27	0,00	4,11	0,04	0,51

V súvislosti s modernizáciou, procesmi akcelerovaných ekonomických a technických transformácií, ktoré viedli v Európe v 19. storočí nielen k zjednocovaniu, ale aj k diferenciacii, spoločenskej segmentácii i individuálnej fragmentácii ako neistote, kríze identity, hovorí maďarský historik M. Csáky o „vertikálnej dife-

*Horizontálna
pluralita
strednej
Európy*

⁸ Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. 2002. Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938. Bratislava: Akty 2002, s. 11.

renciácii". V nadväznosti na predmet nášho skúmania je intere-
santnejšia tradíciou osnovaná „horizontálna diferencovanosť“, t.j.
pluralita strednej Európy. „Spočívala v etnickej mnohotvárnosti,
v polyglotnosti jej obyvateľov, v bohatej kultúrnej rozličnosti,
ako aj v skutočnosti, že tu naďalej existovali tri monoteistické
svetové náboženstvá, kresťanstvo, židovstvo a islam vo svojich
najrozdielnejších formách“ (Csáky, 1999, s. 9). Táto mnohonásob-
ná pluralitná situácia ponúkala síce možnosť interakcií, zahŕňala
však aj stálu prítomnosť diferencií a následne protikladností. A tak
bola bázou antinómiám, obmedzovaniam a xenofóbiám, t. j. so-
ciálno-kultúrne podmieneným spoločenským ambivalenciám. „V
takom komunikačnom systéme“, pokračuje M. Csáky, „nadobúda
mimoriadny význam interakcia rozličných elementov ako vzorov
(kódov) správania sa, dokonca aj pri utváraní „národných“ kolek-
tívnych identít“ (Csáky, 1999, s. 10). Nahliadané touto optikou ná-
rod ako kolektívna identita je viacnásobnou entitou, množinou,
kde dochádza ku prieniku etnického, jazykového, teritoriálneho,
sociálneho, morálneho, náboženského, väzieb najrôznejších „po-
hanských“ i religióznych zvykov a tradícií, a ide už len o to, ktorá
z týchto identít, „kulturalít“, v akom čase, na akom mieste, za akých
ekonomicko-politických a kultúrnych podmienok „prehovorí“,
resp. ktorá z týchto idealít má „navrch“. Alebo to možno povedať
ešte ináč: ide o to, či spomenuté epifenomény národného majú
zmysel sami v sebe (národ ako výnimočnosť, nadradenosť, výluč-
nosť viery, etnika, zvykov, tradícií) s cieľom brániť, ale hlavne úto-
čiť, urobiť všetko pre hypertrofiu obrazu nepriateľa. Možno postu-
povať aj iným spôsobom – parametre a indikátory národného sú
len prostriedkom, pomôckou na to, ako vyjsť v ústrety moderni-
začným integračným trendom, t.j. sú nástrojom integrácie pri bu-
dovaní štátu a jeho „nadstavby“ – občianskej spoločnosti.

Národ ako
viacnásobná
entita

Vzťah náboženstva, cirkví a národného vedomia patrí k neodmys-
liteľným súčasťam dejín strednej Európy a národov, ktoré tu žijú.
Môžeme povedať, že *priorita konfesionality* obyvateľstva stred-
nej Európy pretrvávala až do 18. storočia. K zmene dochádza až
v súvislosti s rozvíjajúcimi sa národno-emancipačnými procesmi,
ktoré naberali na sile v 19. storočí, a to na objektívnom pozadí prí-
chodu 1. a neskôr druhej priemyselnej revolúcie do monarchie. Už
nie konfesionalita, ale *eticita* začala prioritne spĺňať integrujúcu
úlohu v spoločnosti a stávala sa hnacím motorom ďalšieho vývoja.
19. storočie sa teda stalo storočím národných hnutí veľkých etník;

Konfesiona-
lita versus
eticita

aj v reakcii na ne, ako obranný „reflex“, sa prebúdzajú malé etnic-
ké spoločenstvá. Dotvárajú tak obraz kvantitatívnej i kvalitatívnej
mnohosti, akejsi polymorfnosti stredoeurópskeho, čo najväčšej
rozmanitosti na čo najmenšom priestore. V tejto súvislosti vyvs-
táva otázka, či cirkvi vplývali na formovanie národného povedo-
mia obyvateľov strednej Európy, t. j. u relatívne zaostalejších etník
prevzali úlohu absentujúceho, predovšetkým kultúrno-vzdel-
nostného a vzdelávacieho zázemia, úlohy autority i vo vzťahu
k príslušníkom vlastného etnika. Pritom možno konštatovať, že
existujúce kresťanské cirkvi v zásade neboli národné/národnost-
ne jednoliatymi útvarmi. Do určitej miery malo osobitné postave-
nie len pravoslávie, ktoré sa v istých územných celkoch javilo tak-
mer ako národnostne jednoliate – v Rumunsku a Sedmohradsku
ako rumunské, v Bukovine, Haliči ako rusínske či ukrajinské. Do
stredoeurópskeho prostredia – na Uhorskú (Podkarpatskú) Rus
a na severovýchodné Slovensko začalo ortodoxné (pravoslávne)
kresťanstvo prenikať až v závere 19. a na začiatku 20. storočia, a to
cez najslabší etnický článok monarchie – cez obyvateľstvo rusín-
skej/ukrajinskej národnosti (Švorc, 2008). U nej aj zakotvilo bez
toho, aby sa pravoslávnymi stali i príslušníci ďalších etník horného
Uhorska – Slováci a Maďari. V podstate sa opäť etablovalo ako ná-
rodnostne jednoliate a mohlo vystupovať priamo i nepriamo ako
stmelujúci faktor rusínskej etnicity a jej úspešný či menej úspešný
ochranca. Ostatné cirkevné spoločenstvá boli vnútorne štruktú-
rované v rovine sociálnej, ale aj v rovine etnickej. Nie všetky ná-
rodnosti však získali to, čo si želali. Ba u Rusínov v Československu
(1918) a v Poľsku – teda v novom štáte – ešte len začal proces ich
etickej sebaidentifikácie, kde od gréckokatolíckej cirkvi čakali
pomoc, resp. cirkev sa začala výrazne angažovať v národnom pre-
búdzaní svojich veriacich.

*Národná
(ne)jednoliat-
nosť cirkví*

Pohľad do tabuliek národnostnej a náboženskej štruktúry Pod-
karpatskej Rusi z rokov 1910 a 1921⁹ napovedá, že identifikačným
znakom rusínskeho etnika je či malo ambíciu byť gréckokatolícke
kresťanstvo. Ak sa tak nestalo, ako sme uviedli vyššie, stojí za tým
promaďarská orientácia časti vyššej cirkevnej hierarchie a prob-

⁹ Najpočetnejšou národnosťou na začiatku 20. storočia boli Rusíni (56,15 %), na-
sledovali Maďari (29,16 %), Nemci – 10,68 %, Rumuni 2,38 %, Slováci – 1,29 %.
Z hľadiska náboženského vyznania prevládala gréckokatolícka cirkev – 65,33 %,
nasledovalo židovské náboženstvo – 14,6 %, reformovaní – 10,83 %, rímski kato-
líci – 8,84 %, evanjelici a. v. – 0,27 %, pravoslávni – 0,09 % (Švorc, s. 2007, s. 124).

lémy spojené s „robotnými“ povinnosťami veriacich na majetku cirkvi i platba dane.

*Izraelitské
náboženstvo
a židovská
etnicita*

Osobitné postavenie mala židovská konfesia. Jej uzavretosť na jednej strane a vzťah väčšinového nežidovského obyvateľstva k židom na úrovni ľahostajnosti, nepriateľstva, ba až „pogromových nálad“ na strane druhej – paradoxne –, pomáhali tejto konfesii uchovať si židovskú národnosť; izraelitská konfesia plnila aj úlohu stmelujúceho faktora židovskej society a etnicity.

Nemožno však poprieť, že v začiatkoch národotvorných procesov (v tradičnej terminológii národnom prebudení či obrodení) konfesia a etnické povedomie boli v úzkom vzťahu, podmieňovali sa. Tak mohli napomáhať, ale aj brániť zjednocovaniu sa konkrétnej jazykovej komunity, jej formovaniu do národného celku. Problém vzťahu konfesie a etnicity však môžeme vnímať aj z inej strany: konfesie mohli slúžiť nielen ako národotvorný element, ale aj ako motor asimilácie (z ich hľadiska disimilácie); samozrejme skôr v druhej polovici 19. storočia.

*Náboženstvo
a jazyková
asimilácia*

Populácia Uhorska na začiatku 20. storočia sa delí na tri veľké náboženské kategórie, a to podľa jazykovej asimilácie. Po prvé sú tu „maďarské náboženstvá“ (kalvinizmus, unitarianizmus a vo veľkej miere židovská neológia, aj keď nie celá izraelitská komunita). V nich je náboženská kultúra jazykovo maďarská alebo pomaďarčená v takej miere, že konfesiónalna komunita má asimilačné vplyvy. Do druhej kategórie patria náboženstvá so zmiešaným národnostným zložením, ale so silnou maďarskou účasťou – luteranizmus a (rímsky) katolicizmus. Tie pre zmiešané etnické zloženie nemajú evidentnú asimilačnú silu. Tretiu kategóriu tvoria tradičné menšinové náboženstvá – katolicizmus gréckeho rítu a ortodoxia –, ktoré (síce s veľkými rozdielmi) poskytovali inštitucionálne rámce protiasimilačného ľudového odporu Srbov, Rumunov i Rusínov a v osobe svojich kňazov a učiteľov preň zabezpečili aj kádrový „materiál“. Veľké historické náboženské komplexy zostali asimilačnou vlnou – okrem Židov – skoro nepostihnuté“ (Barna, 2008, s. 75-76).

Stalo sa už takmer frázou konštatovanie, že slovanské obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, tradične nazývané rusínske, sa vyčlenilo z komplexu pravoslávneho východného slovanstva, presnejšie z

komplexu Ukrajincov, nie tak vďaka svojmu jazyku,¹⁰ ale skôr cez katolicizmus byzantského obradu. Hovoríme o úlohe únie, fenoméne uniatizmu. Uniatmi (lat. unio – zjednotenie, spojenie) sa nazývajú pôvodne pravoslávni kresťania v Európe (i príslušníci starovekých východných kresťanských cirkví a maroniti), ktorí uznali primát pápeža a dogmy rímskeho katolicizmu, ponechali si tradičnú byzantsko-východnú liturgiu a bohoslužobnú reč. Uniatske cirkvi vytvorené z pravoslávnych cirkví (Ukrajina – Brestská únia v r. 1596, Uhorsko – Užhorodská únia v r. 1646) dostali oficiálny názov gréckokatolícka cirkev.

*Rusíni
a úloha
uniatizmu*

Po sérii ťažkých porážok v 16. storočí v dobe reformácie a sérii protihabsburských stavovských povstaní uhorskej šľachty proti cisárskej Viedni sa katolícka cirkev pomaly spamätávala a na začiatku 17. st. prešla do protiútok. Uhorská šľachta sa priklonila k názoru, že v bojoch s Habsburgovcami sa už obíde bez protestantskej agitácie, ktorá napomáhala vzniku „neposlušnosti“ medzi nižšími vrstvami. Magnáti a vyššia šľachta konvertovali späť ku katolicizmu. Podľa známej zásady „čia vlasť, toho náboženstvo“ ich museli nasledovať i poddaní, a tak poddaní – pravoslávni Rusíni „podľahli“ myšlienke na zjednotenie rusínskej pravoslávnej cirkvi s rímskokatolíckou. Išlo o územie týchto uhorských komitátov: Zemplín, Abou, Ung.

Vznik spoločnej Československej republiky bol určovaný aj rôznym vzťahom Čechov a Slovákov k náboženstvu. Aj keď sa často historikovia a cirkevní predstavitelia vyjadrujú v tom duchu, že Slovensko je tradične katolícka krajina, teda katolicizmus je národným náboženstvom Slovákov, iní (napr. J. Rýchlik) uvádzajú, že slovenskému národu ako celku nemožno priradiť ako rozlišovaci a identifikačný znak žiadne náboženstvo, pretože obyvateľstvo je konfesionálne rozdelené.

*Slovensko
– národ
katolíkov?*

Podobne ani Česi nemajú žiadne „národné“ náboženstvo, ale rozdiel medzi oboma časťami republiky bol podľa J. Rýchlika v úlohe,

¹⁰ Ku kodifikácii rusínskeho spisovného jazyka došlo 27. 1. 1995 v Bratislave, a tak – teoreticky vzaté – karpatskí Rusíni majú k dispozícii jednotnú jazykovú normu. Na Zakarpatskej Ukrajine má rusínčina vo vzťahu k úradnému ukrajinskému jazyku postavenie dialektu. Rusínčina je chránená Európskou chartou regionálnych alebo menšinových jazykov na Slovensku, v Srbsku, Chorvátsku a Rumunsku.

akú malo v spoločnosti náboženstvo. V Čechách bol katolicizmus odmietaný ako náboženstvo rakúske a habsburskej dynastie; na Slovensku, naopak, príslušnosť ako ku katolíckej, tak aj k evanjelickej cirkvi mohla hrať pozitívnu, národno-vedomujúcu úlohu a tiež ju často hrala, a to aj napriek tomu, že vyššie duchovenstvo predovšetkým v katolíckej cirkvi bolo oporou maďarizácie (Rychlík, 1997). Literárny a kultúrny historik A. A. Baník (1900 – 1978) v Slovenských pohľadoch v roku 1947 publikoval stať s názvom „O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu“, kde tvrdí: „Skúmajúc funkčnú dialektiku slovenského konfesionalizmu, ako sa nám javí najmä od konca 18. storočia, bezpečne vysvitá *nerovnaká účasť* slovenských katolíkov a evanjelikov na utváraní ich spoločného diela (...), táto *nerovnaká účasť* slovenských katolíkov a evanjelikov v národnom živote ukazuje zreteľnú *dialektiku*, podľa ktorej v budovaní slovenského duchovného sveta katolícki Slováci prejavujú viac nacionálne-kolektívnej impulzivnosti, a evanjelickí Slováci zas viac kultúrne-individuálne elánu“ (1997, s. 332).

*Izraeliti – os-
cilácia
k Maďarom*

Popri kresťanských cirkvách a denomináciách náboženskú pluralitu strednej Európy neopakovateľným spôsobom dopĺňalo izraelské náboženstvo. Pocit ohrozenia, limitácie ich aktivít a spoločenského postavenia viedol židovské obyvateľstvo už v monarchii k hľadaniu takého statusu a fungovania v spoločnosti, aby sa vyhli konfliktným situáciám s mocensky silnou vrstvou daného režimu či krajiny a zabezpečili si tak relatívne bezproblémové prežitie. Maďari sa snažili o asimiláciu všetkých židov na území Uhorska. Ak sa pozrieme na východné Slovensko, tak vidíme, že maďarizácia zasiahla tunajších Židov takmer v celom rozsahu. Tunajší židia pri sčítaní obyvateľstva štatisticky posilnili maďarskú národnosť. Prikláňali sa teda k uhorskej štátnosti, maďarskej kultúre a aj etnicite, ktorú alternovali nemeckou, ale nie slovenskou či rusínskou.

*ČSR – židia
a štatút ná-
rodnostnej
menšiny*

Po vzniku ČSR sa Židia postupne pragmaticky preorientovali na československú štátnosť. Židia – vrátane ich podkarpatských súkmeňovcov – získali *postavenie národnostnej menšiny* a navyše ústava ČSR z 29. 2. 1920 zaručovala slobodu vyznania.¹¹ Medzi-

¹¹ § 121 – Svoboda svedomí a vyznání jest zaručena. § 122 – Všichni obyvatelé republiky Československé mají v stejných mezích jako státní občané republiky Československé právo vykonávati veřejně i soukromě jakékoli vyznání, náboženství nebo víru, pokud výkon ten není v neshodě s veřejným pořádkem

vojnové Československo postupne vytváralo pre Židov priaznivé podmienky, čo sa odrazilo aj v ich relatívne rýchlej stabilizácii v mestských komunitách jednotlivých miest východného Slovenska (Švorc, 2014). Na východné Slovensko prichádzali Židia z Haliče po jej pripojení k habsburskej monarchii (1772). Uhorský snem totiž schválil tzv. „emancipačný zákon“ (zák. čl. 17/1867), ktorým Židia dostali úplne politické zrovnoprávnenie v Uhorsku. Tento zákon umožnil rýchly ekonomický vzostup židovského obyvateľstva a vyvolal nové imigračné vlny Židov z Haliče najmä na Slovensko. Spoločenské postavenie židovského obyvateľstva sa do istej miery zlepšilo osobitným patentom Jozefa II. z roku 1783; patentom *Gentis Judaicae Regulation* mali aj židia získať „občiansku rovnoprávnosť“, t.j. uplatniť sa vo všetkých povolaniach, nosiť kresťanský odev, navštevovať kresťanské školy, nadobúdať nehnuteľnosti. Okrem teológie im boli sprístupnené všetky úrovne vzdelania. Museli sa naučiť jeden z jazykov monarchie, v ktorom mohli uzatvárať zmluvy a písať knihy. Hebrejčina bola povolená len na bohoslužbách a v náboženských knihách; museli prijať nové, najmä nemecké mená a podriaďiť sa obmedzeniam v náboženských a kultúrnych zvykoch. Na druhej strane nemuseli nosiť Dávidovu hviezdu, symbol judaizmu i židovského národa. V roku 1895 zrovnoprávnil uhorský parlament judaizmus s ostatnými štátom uznanými náboženstvami, resp. cirkvami Uhorska. Išlo o tzv. recipované cirkvi; mali štátúť verejnoprávnych korporácií, t.j. mohli vykonávať funkcie prináležiace štátu: mať školy, nemocnice, cintoríny, sobášiť, riešiť manželské spory, právo verejného výkonu kultu. Ide však o to, koľko z týchto slobôd židia využívali, keď narážali na predpojatost', ba až nenávisť zo strany kresťanov. Navyše väčšina Židov severovýchodného Uhorska sa hlásila ku ortodoxii a žila v getách.

*Tolerančný
patent
Jozefa II.*

Drvivá väčšina židovských náboženských skupín na východnom Slovensku zotrvala pri ortodoxnom smere (zväčša chasidi) a takáto situácia, ako na východe Slovenska, bola aj v susednej Uhorskej (neskôr Podkarpatskej) Rusi. Na konci 19. a začiatkom 20. st. ortodoxný smer posilňovali židovskí prisťahovalci z Haliče, ba vďaka chasidom sa tento smer stával ešte konzervatívnejším. Jednou

*Chasidskí
židia*

a rádem nebo s dobrými mravy. § 123 - Nikdo nesmí býti ani přímo ani nepřímo nucen k účasti na jakémkoli náboženském úkonu s výhradou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské. § 124 - Všecka náboženská vyznání jsou si před zákonem rovna. § 125 - Vykonávati určité náboženské úkony může býti zakázáno, odporují-li veřejnému pořádku nebo veřejné mravnosti.

z najvplyvnejších chasidských židovských náboženských obcí sa stala židovská náboženská obec v Bardejove. Tá sa stala v prvej polovici 19. st. nielen sídlom rabinátu, ale aj jedným z centier chasidizmu na území Slovenska. Najväčšia koncentrácia židovského obyvateľstva bola vo východných častiach východného Slovenska – v Zemplínskej a Šarišskej župe.

*Chasida
M. Buber*

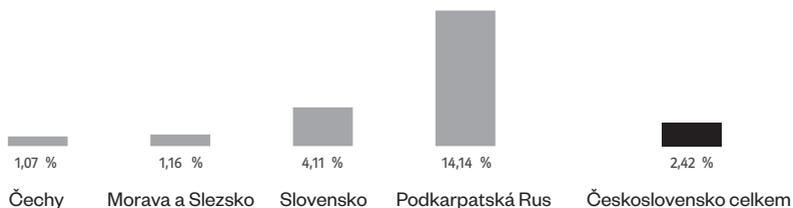
Židovský mysliteľ Martin Buber (1878–1965), známy svojou konverziou ku chasidizmu, našiel pre chasidov, na rozdiel od I. Olbrachta,¹² oveľa viac slov obdivu a nadšenia, keď hovorí: „Naozaj sa v posledných storočiach neprejavila duchovná sila židovstva nikde s takou veľkou silou ako v chasidizme (...), ohlasuje novú slobodu bez toho, aby musel zmeniť jedinú čiarku v zákone, rituáli a tradovaných životných normách, ukazuje nám staré známe veci v novom svetle a zmysle (...), chasidská náuka je vo svojej podstate poukazom na život v zanietení, v zanietenej radosi... Bez toho, aby oslabovalo mesiášsku nádej, prebúdza chasidské hnutie v „duchovných“ i „obyčajných“ ľuďoch radosť zo sveta, takého, aký je. Chasidi odstraňujú múr, priepasť medzi božským a ľudským, svätým a profánnym...“ (1990, s. 17).

Hodno uviesť, že v ukrajinskej Umani¹³ je pochovaný prvý breslovský chasid, rabi Nachman (1772 – 1810), pravnuk zakladateľa chasidizmu, rabiho Izraela ben Eliezera. V miestnej synagóge chasidskí židia z Izraelu a Ameriky oslavujú sviatok Roš Hašana – židovský nový rok.

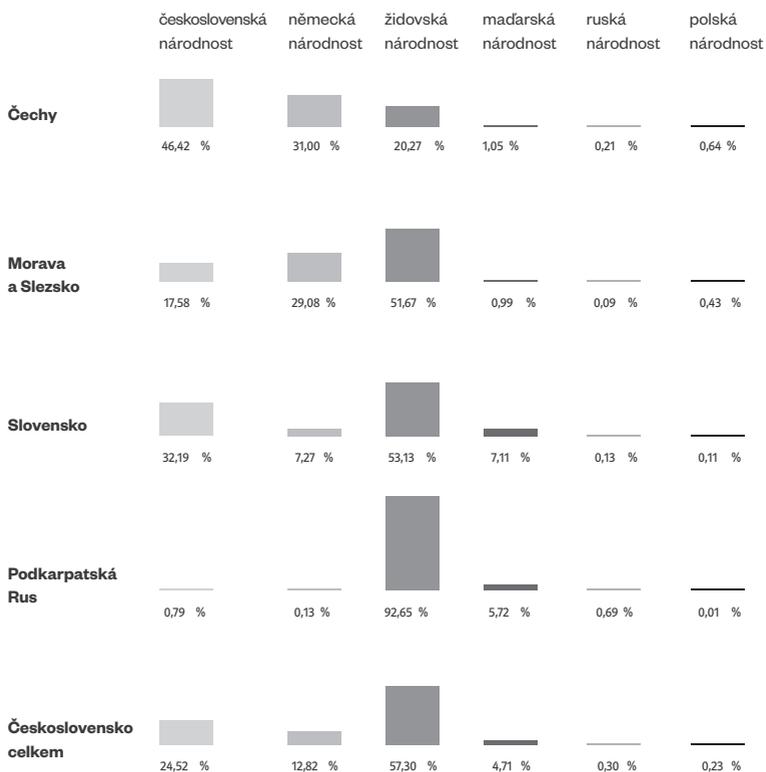
¹² I. Olbracht vidí podkarpatských chasidov takými to – občas ironickými – očami: „Jsou sektáři: chasidy. Jsou naplněni milostí boží a jsou nástupci Judy Makkabejského. Vyznávají učení proroka, saddika a ochránce neučených z poloviny osmnáctého století, Izraele Baala Šema z Miendzybože, kterého zde jmenují Baal Šem Tof, což jest dobrý. Nebuď smutný, Izraeli, neboť jsi vyvoleným národem a ostatní jsou ti dány za podnoží, nevěř rabinům, Izraeli, a nevěř jejich knihám a talmudu, buď dobrý, Izraeli, nehromad' peníze a mnoho se myj, miluj svého Hospodina, Izraeli, a uctívej ho veselím, vínem, tancem, zpěvem a plesáním! Ale těžko uctívati Pána vínem a těžko být v Podkarpatsku vesel. A tak z Baala Šema zůstalo je to křepčení při modlitbě a proti Židům polským poměrná čistota. Baal Šem začal odbojem proti rabinům a jeho vnci (...) odboj vyvrcholili. Dnes rabiní ovládají hnutí naprosto. Chasidi jich poslouchají slepě. (...) Když jsem se na rabínské hospodářství díval zblízka, dlouho jsem nevěděl, jde-li tu o fanatické zabeďněnce (...) či i velmi hrubé kořistníky. (...) Skončil jsem kompromisem; jsou obojím zároveň: fanaticky i vykořisťovateli“ (1956, s. 58–59).

¹³ Umaň – mesto na strednej Ukrajine, zhruba 210 km južne od Kijeva.

Graf č. 1: Pomerné zastúpenie ľudí izraelitského vyznania v Československu podľa sčítania z roku 1930¹⁴

Graf č. 2: Národnosť obyvateľov Československa izraelitského vyznania podľa sčítania z roku 1930¹⁵

¹⁴ Zdroj: Počítat a mapovat: statistika židovského obyvatelstva v českých zemích [online]. [10/09/2016], s. 407. Dostupné z: http://www.nasinebocizi.cz/wp-content/uploads/2014/02/6-01_Pocitat_a_mapovat_statistika_zidovskeho_obyvatelstva_v_ceskych_zemich.pdf

¹⁵ Zdroj: Počítat a mapovat: statistika židovského obyvatelstva v českých zemích [online]. [10/09/2016], s. 407. Dostupné z: http://www.nasinebocizi.cz/wp-content/uploads/2014/02/6-01_Pocitat_a_mapovat_statistika_zidovskeho_obyvatelstva_v_ceskych_zemich.pdf

Záver: I keď nemožno tvrdiť, že etniku/národu ako celku dá sa jednoznačne priradiť ako identifikačný (rozlišovaci) znak náboženstvo – dokonca tak nemožno urobiť ani v prípade Rusínov, resp. gréckokatolíckej cirkvi – najväčšie cirkvi ako také svojim podielom zasiahli v pozitívnom zmysle do národnoemancipačných procesov jednotlivých etníc; na pozadí mnohosti cirkví a denominácií relatívne žila aj idea tolerancie, pre ktorú v stredoeurópskom priestore bola veľkou výzvou existencia židovského etnika i náboženstva – v prostredí slovenského východu a Zakarpattia zvlášť.

Úlohy k textu:

1. „Veľkou“ témou pápežov druhej polovice 20. storočia, po 2. vatikánskom koncile zvlášť (1962 – 1965), býva téma ekumenizmu, teda jednoty kresťanov s inými náboženskými kultúrami, prípadne neveriacimi. Po preštudovaní Dekrétu o ekumenizme pokúste sa zväziť mieru reálnosti či ideálnosti jeho plánov; nezabudnite na fakt, že uvedený dekrét hovorí o spoločnom svete kresťanov, židov a mohamedánov (!!!).
2. Rusíni sú tak trochu pateticky nazývaní „Kurdmi Karpát“. Uveďte dôvody, príčiny a okolnosti takéhoto prirovnania.

Kontrolné úlohy:

1. V kapitole vyššie uvedeného textu historik M. Csáky hovorí o akejsi (aj) historickej determinovanej „metafyzike“ strednej Európy – o horizontálnej a vertikálnej spoločenskej diferenciacii. Na čom sa zakladá, v čom spočíva?
2. Uhorský snem schválil Židom, izraelitom tzv. „emancipačný zákon“ (zák. čl. 17/1867), predtým z rúk Jozefa II. vzišiel tolerančný patent (1793). Týmito opatreniami získali židia najprv „politicko-občiansku“ emancipáciu, kým ich náboženské zrovnoprávnenie priniesol až zákon o recipovaných, t. j. štátom uznaných cirkvách z roku 1895. Je to nepochybne paradox. Otázka znie, prečo sa tak dialo.
3. Rusínske etnikum/národ na severovýchode Slovenska i na Zakarpatsku sa poväčšine identifikuje s gréckokatolíckou konfesiou, resp. náboženstvom. V čom spočíva kultúrno-integračná funkcia náboženstva, pričom v byzantskej zbožnosti má na takúto úlohu „nadštandardný“ priestor.

4. *V náboženskej tradícii izraelitov – chasidov má neobyčajne postavenie svätý muž nazývaný cadik. V čom spočíva výnimočnosť „cadika“, resp. všetkej zbožnosti chasidov.*
5. *Dokázal tolerančný patent (1783), resp. ústavou zaručený zákon o náboženskej slobode (1920) vyriešiť problém náboženskej tolerancie? Možno toleranciu vynútiť zákonom?*

III. ROZKOLÍSANÉ KOORDINÁTY ŠTÁTNOTI ZVLÁŠŤ V HISTORICKOM VEDOMÍ, ALE TIEŽ S TÝMTO RYSOM SPOJENÁ NEDÔVERA KU ŠTÁTU A JEHO INŠTITÚCIÁM

Ciele:

Kapitola sa koncentruje na výklad týchto problémov:

- ahistorickosť rusínskeho i slovenského etnika a z toho vyplývajúca diskriminačná pozícia v monarchii, etniká bez kolektívnych práv a výsady autonómie,
- vznik ČSR (1918) na demokratických princípoch, limity demokracie, problémy ČSR – a) národné, b) sociálne,
- Ústava z 29. 2. 1920 a štatút autonómie pre Podkarpatskú Rus,
- politické strany, voľby a autonomistické ambície ľudových, resp. klerikálne orientovaných politických strán Slovenska a Podkarpatskej Rusi,
- r. 1938: rok začiatku a konca nádeje pre Rusínov na pozadí „hry“ veľmocí (maďarská okupácia v r. 1939, následne v r. 1945 priestor Podkarpatskej Rusi uzurpovaný Sovietskym zväzom),
- zákaz gréckokatolíckej cirkvi ako na Ukrajine, tak i v ľudovodemokratickom Československu.

Pojmy na zapamätanie:

- národy historické,
- národy ahistorické,
- štát,
- revolúcia,
- demokracia,
- autonómia,
- volebný systém,
- centralizmus,
- uhorský snem,
- Národné zhromaždenie,

- ukrajinofil,
- rusofil,
- rusinofil,
- politická strana,
- strany socialistické,
- strany občianske,
- klerikalizmus,

Máloktoľný národ, etnikum či teritórium zažije toľko peripetií, možno až „dobrodružstva“, keď pre svoju etnicko-kultúrnu a do istej miery aj ekonomickú svojbytnosť hľadá vyššiu formu organizovanosti, teda štát, ako Rusíni. Sú v strategickom postavení periférie v geografickom, ekonomickom, kultúrnom i geopolitickom zmysle stáva sa súčasťou hry väčších či dokonca veľkých politických síl; je malým regiónom vo veľkej politike, a tak je jeho osud v mnohom podobný osudu Slovákov. Obidve etniká sa konfrontujú s národmi historickými (Slováci – versus Maďari, Česi, Nemci, Poliaci, Rusi; Rusíni – versus Maďari, Česi, ahistorickí Slováci, Rusi, Poliaci), pričom ich nedlhé „pobyty“ v rôznych štátoch viac alebo menej v pozícii „lokaja“, t.j. rozkolísané koordináty štátnosti v reálnej praxi i historickom vedomí viedli k nedôvere, ba až neúcte voči štátu a jeho inštitúciám, politickým elitám – svetským i cirkevným.

Národ
historický
a ahistorický

Viacrát v texte spomínaný český spisovateľ I. Olbracht, ktorý Zakarpacie často navštevoval, dokonca tu niekoľko rokov žil, daný problém vyjadril literárnym, neopakovateľne sugestívnym jazykom nasledovne: „Ta země jest ještě bez jména. Či, lépe řečeno, má jich příliš, aby je mohla míti. V starém Zalitavsku se jí říkalo *Horný Uhry*. Od prosince r. 1918, kdy Maďari již po prohrané hře marně dávali této zemi pod Karpatami autonomii a v Budapešti vládu, ji nazývají *Ruská Krajina*. Oficiální název saint-germainské smlouvy jest *Podkarpatská Rus*. Nacionální Rusové, kteří věří v novou carskou velkoruskou říši, se na zemi dívají s druhé strany hor a jmenují ji *Zakarpatská Rus*. Komunisté a nacionalističtí Ukrajinci, opírajíce se o národnostní spojitost zdejších kmenů s Ukrajinci sovětskými, haličskými a rumunskými, ji nazývají *Zakarpatská Ukrajina* nebo, nehodlajíce se vydat stíhání pro nedovolenou agitaci, prostě *Zakarpatsko*. Každé z těchto jmen má ostré a zcela určité politické ražení. Lidově se říká *Podkarpatsko*.

I. Olbracht:
Rusíni –
„antinárod“

Ale ani tři slovanské kmeny, které zde žijí, tvoříce s nepřilíš značnými dialektickými rozdíly jazykovou jednotu, tj. na východě Slovenska a v nejzápadnějším Podkarpatsku *Lemkové*, ve středu *Bojkové* a na východě *Huculové*, nemají ještě jednotného národního jména. Jsou nazýváni *Rusíny*, *Rusňaky*, *Malorusy*, *Podkarpatorusy*, *Rusy*, *Krajinci*, a hrdí Humlové jako v Čechách X. století setrvávají posud na pojmenování kmenovém. Na otázku, jak mluví, vám vesničan odpoví, že rusjky, to jest s velmi měkkým s, což třeba přesně odlišovati od rusky. (...) Národ si může dát jméno sám. Podkarpatský lid národem ještě není. Jen etnografickou masou“ (1956, s. 63-64).

Výsledky revolúcie z roku 1918, t. j. roku rozpadu monarchie a vzniku nástupníckych štátov, z hľadiska osnovania Československej republiky znamenali:

a) Odstránil sa najhrubší, primitívny národnostný útlak; účastníci tohto historického aktu boli svedkami a poniektorí i subjektmi procesu poslovenčovania Slovenska, resp. porusínčovania Podkarpatskej Rusi; b) Uvedené procesy boli javmi demokratickými a pokrokovými, odstraňovali dôsledky násilnej maďarizácie; ich sprievodným rozmerom bol väčší či menší nacionalizmus s jeho negatívnymi konotáciami; c) Revolúcia odstránila monarchiu, privilégia aristokracie, cirkevnej hierarchie, zaviedla všeobecné, rovné a tajné volebné právo, rovnosť občanov pred zákonom, náboženskú a národnostnú rovnoprávnosť, ochranu menšín; d) Zaviedla relatívne vyspelé sociálne zákonodarstvo, t.j. 8 hodinový pracovný čas, sociálne poistenie, podpory v nezamestnanosti, školská dochádzka sa rozšírila na 8 rokov. Hranice demokratického systému boli však presne vymedzené, rozpory medzi formálnou rovnosťou a skutočnou nerovnosťou občanov, medzi literou ústavy a praxou, nedôslednosti a medzery buržoázno-demokratickej vlády boli celých 20 rokov existencie Československa predmetom kritiky a zápasov aj zo strany nami sledovaných etník, resp. ich reprezentácie. Povedané slovami historika L. Liptáka: „Slovensko v republike ´nespoluvládlo´, ale sa mu vládlo“ (1998, s. 110). Toto konštatovanie v znásobenej miere možno vzťahovať i na Zakarpátie. Slovenské továrne, podobne ako podkarpatská industria, bolo(i) projektované cenovo, mzdovo i odbytovo na pomery Uhorska, pri uzatváraní medzinárodných obchodných zmlúv mali záujem na stykoch s Maďarskom, čo český kapitál „nechápal“ alebo „nechcel“ chápať. V Národnej banke mali hlavné slovo české banky a podniky. Pred vojnou bol skoro celý slovenský priemysel

Limity
demokracie
1. ČSR

v rukách bánk Viedne a Pešti, po vojne zakarpatské i slovenské hospodárstvo išlo do rúk českých bánk a koncernov atď. Sprievodným procesom ekonomickej, politickej a kultúrnej „nedospelosti“ – viac-menej determinovanej historicky –, byť oboch etník v uhorskej časti monarchie bol zápas ich politických síl (elit) za štátoprávne usporiadanie pomerov Slovenska a Zakarpatska v Československu v *podobe autonómie*.

Požiadavka
autonómie

Z vyššie uvedených demokratických výsad novovzniknutej ČSR žiada sa porovnať jej volebný systém s tým, ktorý uzákoňovalo uhorské volebné právo. Ešte pred 111 rokmi (1906) mohlo na území Slovenska – vtedajšieho *Horného Uhorska* – voliť iba 5 – 6 % mužského obyvateľstva. Musel to byť muž, ktorý dosiahol 20 rokov veku, vlastnil určitý majetok, dosiahol predpísané vzdelanie, minimálne stredoškolské, so znalosťou maďarčiny a platil dane. Medzi Slováckmi – navyše Slováckmi, ktorí sa hlásili k svojej národnosti – spíňal predpísané podmienky málokto. Napr. v obci Turzovka s 10 000 občanmi volilo 10 voličov – farár, kaplán, štyria kŕmári a 4 živnostníci. Mohli voliť do uhorského snemu – najvyššieho zákonodarného zboru v krajine. Mal dve komory. Členovia horne snemovne svoje miesta dedili alebo dostávali od panovníka za zásluhy a vernosť. Do dolnej komory mohlo voliť 6 % oprávnených voličov. Kandidatúra bola veľmi sťažená; nemá právo voliť a byť volený ten, kto sa previnil proti paragrafu 172 trestného zákona, t. j. ten, kto poburoval proti maďarskej národnosti. Volilo sa verejne, teda bolo potrebné povedať nahlas pred volebným výborom za koho hlasujete. Zákon umožňoval aj pohostenie voličov (alkohol a guláš). Do dolnej komory snemu, ktorá mala vyše 400 členov, sa počnúc voľbami v r. 1901 dostali len 3 – 4 slovenskí poslanci; najviac ich bolo v roku 1905 – 7 poslancov. Zvyčajne ich pozbavili poslaneckej imunity za „panslávske“ reči, ako to bolo v prípade ľudovca F. Jurigu. Rusínov v uhorskom sneme zastupoval A. Dobrjansky (1849) a ten si takisto nie raz „vyslúžil“ hanlivý prívlastok „pansláva“ či akéhosi dobroľuba, bohom zabudnutých horalov žijúcich nad i pod Karpatami.

Volebný
systém
Uhorska

V 1. ČSR (1918 – 1938, resp. 1939) nemohli voliť vojaci a politici. Snemovňa – Národné zhromaždenie – mala 2 komory: poslaneckú snemovňu a senát; byť volený do snemovne znamenalo dosiahnuť vek 30 rokov, do senátu 45 rokov. Volebné právo sa vzťahovalo na dosiahnutie 21. roku života. Podľa volebného zákona pre posla-

Voľby
v 1. ČSR

neckú snemovňu tvorila Podkarpatská Rus jediný (XXII.) volebný kraj, v ktorom sa volilo 9 poslancov, pre Senát (XIII. volebný kraj) to boli 4 senátori. Voľby do Národného zhromaždenia sa na Podkarpatskej Rusi uskutočnili v r. 1924, 1925, 1929 a 1935.

Politické strany

Ak upriamime pozornosť na spektrum politických strán oboch regiónov po „prevrate“, t.j. po vzniku Česko-Slovenska, neprekvapí nás ich podobná typológia. Na prvom mieste to boli autonomistické strany, ktoré sa hlásili ku ukrajinskej, ruskej, eventuálne autochtónnej rusínskej orientácii; mienime pochopiteľne Podkarpatskú Rus. Spoločné bolo pre nich odmietanie „pražského“ centralizmu a požiadavka autonómie. Vznikli de facto z pôvodnej Centrálnej ruskej národnej rady (1919). Jej ukrajinská frakcia ustanovila klerikálne orientovanú Kresťanskú ľudovú stranu na čele s A. Vološinom; ruská frakcia sa pretvorila v Ruskú ľudovú stranu s podobne klerikálnou orientáciou. Ďalej na Podkarpatskej Rusi pôsobili odnože celoštátnych československých strán (republikáni, t. j. agráристи, komunisti, sociálni demokrati, ľudovci, národní demokrati; maďarská a židovská menšina tu mala vlastné strany, i keď maďarské strany boli vlastne pobočkami pôsobiacimi na Slovensku). Na prvom mieste „figurovala“ Komunistická strana Československa. KSČ patrila na Podkarpatskej Rusi k silným stranám, čo bolo dané tamojšími neutešenými sociálnymi pomermi: v roku 1924 a 1925 tu vyhrala voľby, v roku 1929 bola druhá. V národnostnej otázke podporovala ukrajinskú orientáciu (Rýchlik - Rychlíková, 2016, s. 82 – 87). J. Brandejs v zborníku venovanému Podkarpatskej Rusi (1936) uvádza, že „*národ rusínsky* sa hlási najviac ku strane republikánskej, komunistickej, národnému zjednoteniu, autonómnemu poľnohospodárskemu zväzu a ku strane soc. demokratickej“ (1936, s. 86)

Sila KSČ

Akýmsi slovenským autonomistickým pandantom Rusínov na Podkarpatskej Rusi bola Hlinková slovenská ľudová strany, ktorá na Slovensku pri celoštátnych voľbách do snemovne ČSR (1925, 1929, 1935) s veľkou prevahou vyhrávala voľby; do volieb v roku 1935 išla už v autonomistickom bloku s Národnou stranou. Jeseň roku 1938 priniesla koniec politického pluralizmu na Zakarpátí. Autonómna vláda Podkarpatskej Rusi všetky politické strany rozpustila a ukrajinofilí pod vedením A. Vološina založili 18. 1. 1939 Ukrajinské národné zjednotenia, ktoré sa stalo jedinou povolenou stranou Podkarpatskej Rusi, resp. Karpatskej Ukrajiny. Totalitné

Sila a autorita autonomizmu

ambície či praktiky Andreja Vološina, predsedu niekdajšej Kresťanskej ľudovej strany, sú priam identické s počínaním politických pohlavárov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Ústava slovenského štátu z 21. júla 1939 v § 58 hovorí: „Slovenský národ zúčastní sa štátnej moci prostredníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (strany slovenskej národnej jednoty).“

Ak nadviažeme na vyššie uvedený text, dostaneme sa na pôdu autonómie, t. j. po rozpade monarchie Rusíni i Slováci mohli uvažovať o existencii s národom, resp. po boku národa historického. Po mnohých peripetiách zasadnutie(a) Versailleskej mierovej konferencie pričlenilo Podkarpatskú Rus Československu a uviedlo tak do života problém autonómie. Základné právomoci a orgány Podkarpatskej Rusi boli definované v ústave Československej republiky schválenej 29. februára 1920 v § 3: „(1) Území Československé republiky tvorí jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou býti měněny jen ústavním zákonem (...). (2) Nedílnou součástí tohoto celku jest (...) samosprávné území Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejširší autonomií, slučitelnou s jednotností republiky Československé. (3) Podkarpatská Rus má vlastní sněm, který si volí předsednictvo. (4) Sněm Podkarpatské Rusi je příslušný usnášeti se o zákonech ve věcech jazykových, vyučovacích, náboženských, místní správy (...). (5) Podkarpatská Rus budiž v Národním shromáždění Československé republiky zastoupena přiměřeným počtem poslanců (senátorů) podle příslušných volebních řádů československých.“ Problém autonómie Podkarpatskej Rusi rozvíril hladinu politického života v medzivojnovnej ČSR a korešpondoval s obdobnými slovenskými požiadavkami. Československá vláda kontrolovala autonomistické hnutie ako medzi rusínskou emigráciou, tak na Podkarpatskej Rusi samej a snažila sa brzdiť zavedenie autonómie do života. Česká politická elita, agrárnici v osobe jej predsedu A. Švehlu zvlášť, bola presvedčená, že politické a kultúrne nevypelé rusínske a ukrajinské obyvateľstvo sa po získaní autonómie môže stať ľahko ovládateľnou a manipulovateľnou masou promaďarských a protičeskoslovenských síl, ktoré mali na Podkarpatskej Rusi stále silné pozície (Švorc, 2007). Až do októbra 1938, keď Národné zhromaždenie prijalo ústavný(é) zákon(y) o autonomii Podkarpatskej Rusi i Slovenskej krajiny, snažila sa politická elita uvádzať dôvody, prečo sa tak doteraz nestalo.

*Ústava
1. ČSR
o Podkarpatskej Rusi*

*T. G.
Masaryk
a autonómia*

Prezident T. G. Masaryk dôvodil v r. 1922 nasledovne: „Podkarpatská Rus je území nejmíce zanedbané. Účinky předválečného maďarského absolutizmu a maďarisace cítíme právě na Podkarpatské Rusi. Občanstvo Podkarpatské Rusi musí být vychováváno k administraci a musí být vzděláváno. V té příčině naše správa už vykonala záslužnou část práce. (...) Za tři léta nelze dohonit, co zanedbaly věky. Naším předním úkolem dnes je povznést lid na úroveň parlamentní činnosti (...). Podmínkou uskutečnění autonomie je však to, aby lid, který nezná číst a psát, k autonomii dozrál. Nechci rekriminovat, ale na Podkarpatské Rusi – právě tak jako na Slovensku – museli jsme školy zřizovat“ (1935, s. 15).

Dňa 29. februára 1920 bola schválená ústava Československej republiky. Československo sa stalo parlamentnou demokratickou republikou s dôsledným oddelením zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci. Na základe ústavy sa Česko-Slovensko premenovalo na Československú republiku, centralisticky a unitaristicky organizovaný štát. Zásadný charakter štátu v podstate nezmenilo ani zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku na čele s krajinským prezidentom roku 1928; bol iba úradníkom centrálnej vlády v Prahe. Ako píše Dušan Kováč (2007, s. 188), problémy v československých vzťahoch vyplývali z toho, že Česi a Slováci v princípe inak chápali spoločnú štátnosť. Zatiaľ čo v Čechách prevládala predstava, že nový česko-slovenský štát je vlastne uskutočnením programu českej štátnosti v novej, lepšej forme, teda rozšírenej o Slovensko, na Slovensku prevládala koncepcia, že ide o spojenie dvoch častí do jedného celku. Viacerí slovenskí politici akceptovali štátny centralizmus roku 1918 ako nevyhnutné štádium, potrebné na vymanenie sa Slovenska z uhorskej minulosti, nie však ako trvalú štátnu koncepciu. Postupne sa začína medzi slovenskou verejnosťou udomáčať požiadavka autonómie. Bol to napokon starý slovenský politický program zdedený z Uhorska, ktorý sa začal uplatňovať aj v ČSR. Postupom času si program slovenskej autonómie získaval stále viac stúpcov; mnohí politici, ktorí ostávali verní štátnemu centralizmu, chápali Slovensko na rozdiel od veľkej časti českej verejnosti ako samostatný celok. V ústave sa hovorilo o československom národe a o československom jazyku. Bola to oficiálna štátna doktrína, ktorá však mala jednoznačne politický charakter. Idea politického čechoslovakizmu vychádzala z predstavy československého národného štátu a zo štátotvorné-

*Ústavný
centralizmus*

ho československého národa, ktorý sa iba pri tomto chápaní národa stal výrazne väčšinovým v mnoho národnostnom štáte. Išlo o potrebu vnútorného pevného štátu.

Aj ďalšie osudy Podkarpatskej Rusi a Slovenska si boli v mnohom podobné. Nasledovalo deklarovanie samostatnej štátnosti 14. marca 1939, po ktorom prišla okupácia horthyovským Maďarskom (15. marec 1939) až po odstúpenie Podkarpatskej Rusi – Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu (29. júna 1945). V prípade Slovenska po skončení s jeho profašistickou minulosťou nasledovala obnova Československa v predmníchovských hraniciach a mocnosti, ktoré sa podpísali pod éru studenej vojny, mu v bipolárnom svete našli miesto na politickom východe... Ako to nedávno vyjadril maďarský filozof Gáspár M. Tamás?: „Zabudnite na strednú Európu, otvorte oči“!

*Okupácia
Podkarpatskej Rusi*

Osobitnú zmienku v rámci popisu (východo)slovenských a zakarpatských vzťahov si zasluhuje známy spor o hranicu. Pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu bolo medzinárodne potvrdené mocnosťami Dohody a Československom tzv. malou saint-germainskou zmluvou (10. september 1919). Pre rusínskych politikov bolo však nemilým prekvapením, že zmluva priamo neurčovala hranice autonómneho územia Podkarpatskej Rusi. Vo veci „slovensko-rusínskych hraníc by – s ohľadom na rusínske nároky na časť Šarišskej župy – akékoľvek stanovené hranice nutne neuspokojovali buď slovenskú alebo rusínsku stranu“ (Rychlík, Rychlíková, 2016, s. 50), mienili dohodové mocnosti, resp. E. Beneš ako minister zahraničných vecí a K. Kramář ako predseda vlády v úlohe vedúceho delegácie ČSR. A tak provizórne stanovená hranica, že železnica Čop – Užhorod vyjmúc samotného mesto Užhorod zostala na Slovensku a ďalej na sever potom hranica sledovala rieku Uh proti prúdu až ku karpatským hrebeňom, zostala provizóriom. Napriek protestom rusínskych činiteľov zotrvala hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v nezmenenej podobe až do zániku 2. republiky v marci 1939. Pražská vláda si zrejme nechcela znepriatelieť politicky omnoho silnejších slovenských činiteľov. Ako hodnotiť tento zápas o hranicu? Pravdepodobne ako pokus o demonštráciu „sily“ slabých; v stredoeurópskom regióne takmer vždy za konečným, takmer definitívnym rozhodnutím stáli politické sily Západu alebo Východu...

*Spor
o hranicu*

Osud grécko-katolíckej cirkvi

Napokon je potrebné na adresu podobnej zakarpatsko-(východo)slovenskej štátno-politickej minulosti upozorniť ešte na jednu vec. Ak sme presvedčení, že cirkev, resp. veľké cirkvi sa sprostredkovane podieľali na výkone politickej moci, potom tomuto názoru bude nahrávať fakt, že komunistická moc v oboch regiónoch či štátoch siahla po „inkvizítorskom“ zákaze gréckokatolíckej cirkvi. V Československu sa tak udialo po prešovskom sobore v roku 1950, na zakarpatskej Ukrajine v roku 1949. Prítom Zakarpacie a severovýchod Slovenska sa hrdili najväčším počtom uniatskych kresťanov v regióne strednej Európy.

Retrospektívny pohľad do histórie (východo)slovenskej (československej) štátnosti:

Dátum	Udalosť
<i>apríl 1918</i>	Kongres utlačaných národov Rakúsko-Uhorska v Ríme.
<i>18. október 1918</i>	Publikovanie <i>Vyhlasenia nezávislosti</i> Československa.
<i>28. október 1918</i>	Vznik Československej republiky.
<i>30. október 1918</i>	Vyhlasenie Deklarácie slovenského národa Martinskej deklarácie o pripojení Slovenska k Česko-Slovensku.
<i>3. november 1918</i>	Podpísanie prímeria medzi Rakúsko-Uhorskom a Dohodou vo Villa Giusti pri Padove.
<i>6. december 1918</i>	Československý vyslanec v Budapešti M. Hodža dohodol s maďarskou vládou demarkačnú čiaru, za ktorú sa malo stiahnuť maďarské vojsko.
<i>7. december 1918</i>	Vytvorenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska.
<i>11. december 1918</i>	V. Dvortsák vyhlásil v Košiciach Slovenskú ľudovú republiku.
<i>25. marec 1919</i>	Na Slovensku vyhlásené stanné právo v dôsledku vyhlásenia Maďarskej republiky rád.
<i>29. február 1920</i>	Prijatie prvej Ústavy Československej republiky.
<i>4. jún 1920</i>	Podpísanie mierovej zmluvy s Maďarskom v Trianone.
<i>25. január 1922</i>	Slovenská ľudová strana predložila Národnému zhromaždeniu v Prahe prvý návrh na autonómiu Slovenska.
<i>1. júl 1928</i>	Na Slovensku vzniklo krajské zriadenie na čele s krajským prezidentom.
<i>4. - 5. jún 1938</i>	Zjazd HSLS prijal nový návrh autonómie Slovenska.
<i>29. september 1938</i>	Mníchovský diktát.
<i>6. október 1938</i>	Vyhlasenie autonómie Slovenska v Žiline.
<i>2. november 1938</i>	Viedenská arbitráž a odtrhnutie južných oblastí Slovenska a Podkarpatskej Rusi a ich pripojenie k Maďarsku.

22. november 1938	Schválenie zákona o autonómii Slovenska Národným zhromaždením v Prahe.
14. marec 1939	Vyhlásenie slovenského štátu slovenským snemom.
24. november 1940	Pristúpenie Slovenska k Paktu troch (Rím – Berlín – Tokio).
29. august 1944	Vyhlásenie Slovenského národného povstania.
5. apríl 1945	V Košiciach vyhlásený Košický vládnny program, obnova Československa v predmníchovských hraniciach.
25. február 1948	Komunistický prevrat.
28. apríl 1950	Počas „Veľkého soboru“ v budove PKO v Prešove došlo k „pričleneniu“ všetkých gréckokatolíckych veriacich k Pravoslávnej cirkvi (= akt jej zá- kazu)

Retrospektívny pohľad do histórie zakarpatskej štátnosti:

Dátum	Udalosť
21. december 1918	Zákonom č. X. vyhlásila maďarská republikánska vláda M. Károlyiho zriadenie autonómnej rusínskej provincie Ruská krajina.
11. – 12. marec 1919	V Paríži na mierovej konferencii predložili predseda čl. vlády K. Kramář a minister zahraničných vecí E. Beneš rad memoránd, z ktorých Memoire č. 6 sa týkalo otázky uhorských Rusínov; hovorí sa tu o ich pripojení k Československu.
8. máj 1919	Idea pripojenia k Československu sa pre absolútnu väčšinu politicky aktívnych Rusínov stala spásnou nutnosťou; 8. mája v Užhorode vznikla Centrálna ruská národná rada (CRNR), nový spoločný orgán zástupcov emigrácie i troch domácich národných rád.
16. máj 1919	CRNR na svojom zasadaní schválila 14 bodov G. Žatkoviča ako podmienky pripojenia Podkarpatskej Rusi k Československu.
23. máj 1919	Rada ministrov zahraničných vecí na parížskej mierovej konferencii schválila návrh E. Beneša vo veci autonómie územia podkarpatských Rusínov.
7. november 1919	Československá vláda schválila prvý dokument týkajúci sa štatútu Podkarpatskej Rusi – Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi.
29. február 1920	Dočasné národné zhromaždenie prijalo Ústavnú listinu Československej republiky; do najvyššieho zákona štátu bola zakotvená i autonómia Podkarpatskej Rusi.
5. máj 1920	Prezident republiky T.G. Masaryk menoval na návrh vlády G. Žatkoviča dočasným guvernérom, P. Ehrenfelda viceguvernérom a F. Bláhu administrátorom Civilnej správy Podkarpatskej Rusi.
2. november 1938	Vo viedenskom zámku Belvédér prebehlo nemecko-talianske arbitrážne jednanie o československo-maďarskej hranici. Podľa protokolu podpísaného zástupcami Nemecka, Talianska, Maďarska a Československa mala byť Maďarsku odstúpená značná časť južného Slovenska a juhu Podkarpatskej Rusi. Podkarpatská Rus stratila územie o rozlohe 1 523 km ² .

22. november 1938	Národné zhromaždenie Československej republiky prijalo ústavné zákony o autonómii Slovenskej krajiny a o autonómii Podkarpatskej Rusi.
25. november 1938	Autonómna vláda vydala nariadenie o zavedení ukrajinského jazyka ako štátneho na území Podkarpatskej Rusi.
14. marec 1939	Slovenský snem v Bratislave vyhlásil nezávislý Slovenský štát. Podkarpatská Rus ako autonómna súčasť Česko-Slovenska sa ocitla v politickom vákuu.
15. marec 1939	V budove gymnázia v Chuste popoludní začalo prvé a posledné zasadanie snemu Podkarpatskej Rusi-Karpatskej Ukrajiny; v ten istý deň po ultimáte maďarskej vlády A. Vološin rozpustil vládu Karpatskej Ukrajiny a jej územie je až jesene 1944 okupované horthyovským Maďarskom.
19. marec 1944	Začína okupácia Maďarska nemeckou armádou. V Budapešti bol zriadený štáb prípravy deportácie Židov pod vedením A. Eichmanna a územie Kárpátalja, t.j. Podkarpatskej Rusi, bolo označené ako Deportáčna zóna č. 1; v Užhorode vznikla deportáčna kancelária.
29. jún 1945	V Moskve bola uzavretá zmluva medzi ČSR a ZSSR o odstúpení Podkarpatskej Rusi – Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu.
18. február 1949	Kapitulárny vikár N. Muranyi na príkaz NKVD oznámil ukončenie činnosti Mukačevsko-Užhorodskej gréckokatolíckej diecézy. Podkarpatská gréckokatolícka cirkev bola postavená mimo zákon.

Záver: Ak Slovensko i Zakarpátie súc v postavení regionálneho „hráča“ bolo nástrojom (obeťou) veľkých politik (mocností) v malom priestore, v aktuálnej prítomnosti je účastníkom aj aktérom európskeho integračného procesu, ktorý rezignoval – ako sa zdá – na mentalitu potlačovania a vylučovania malých. Možno sa nádejať, že priestor, ktorým sa zjednocovaná Európa stáva, nenesie v sebe viac dejinných a kultúrnych jaziev, ktoré by integračné dohody nedokázali sceliť, a tak revitalizovali starú nedôveru voči štátu, jeho inštitúciám i politike...

Úlohy k textu:

1. „Nejestvuje a v doslovnom zmysle nikdy nebude existovať ´vláda ľudu´ - napokon je to technicky neuskutočniteľné. Môžu existovať iba rozličné nástroje, pomocou ktorých ľud pozerá moci na prsty a má možnosť nahradiť ju inou. Prírodzene, keď je už tu, podliehame rozličným obmedzeniam a v mnohých dôležitých veciach nemám na výber(...). (...) Nástroje kontroly moci zo strany ľudu nie sú nikdy dokonalé, ale (...) treba upevňovať nástroje spoločenskej kontroly moci a obmedzovať sféru štátnej moci na to, aby bol zachovaný spoločenský poriadok. Regulovanie všetkého, čo ľudia robia, je synonymom totalitnej moci“ (Kolakowski, 1998, s. 10). Uvedte rozdiely medzi totalitnou a demokratickou formou moci.

2. V 1. Československej republike vymohli si slovenské a podkarpatské elity, resp. etniká ako také štátoprávne postavenie na úrovni autonómie. Pokúste sa naznačiť rozdiel(y) medzi autonómnym a federalistickým usporiadaním štátu.

Kontrolné úlohy:

1. V súvislosti so vznikom 1. Československej republiky a postavením Slovenska, resp. Podkarpatskej Rusi – pričom republika sa hlásila k demokracii –, do akej miery možno hovoriť o unitaristickom a centralistickom rozmere nového štátu.
2. Pozoruhodnú agitačnú a politickú silu hlavne na Zakarpatsku mala komunistická strana. Ako možno vysvetliť tento fakt?
3. Za požiadavkou vyhlásenia autonómie Slovenska a Podkarpatskej Rusi boli strany ľudové, resp. klerikálne orientované. Vysvetlite: a) Čo rozumiete pod pojmom klerikalizmus; b) Ako sa oficiálne nazývali dve najväčšie klerikálne politické zoskupenia Slovenska a Podkarpatskej Rusi; c) Prečo išlo o subjekty s najväčšou politickou silou a ambíciami;
4. Prezident aj vláda, resp. česká politická reprezentácia odkladala vyhlásenie autonómie Podkarpatskej Rusi i Slovenska. Prečo?
5. V 50. rokoch minulého storočia došlo k zákazu činnosti gréckokatolíckej cirkvi na Zakarpatsku i Slovensku. Veriaci sa mali prihlásiť ku pravoslávnej cirkvi. Prečo totalitná komunistická moc siahla k tomuto opatreniu?
6. Usilovali sa vyššie uvedené klerikálne sily o vytvorenie etnicky a politicky „čistého“ štátu?

IV. STEREOTYPNÝ OBRAZ VÝCHODNÉHO NEPRIATEĽA, V KTOROM PREŽÍVA STRACH Z „TURKA“, OBVYKLE TRANSFORMOVANÝ V NECHUŤ VOČI „VÝCHODU“ VÔBEC A RUSKU ZVLÁŠŤ

Ciele:

Kapitola sa koncentruje na výklad týchto problémov:

- jeden z typologických konceptov strednej Európy ju interpretuje ako „hradbu“ pred nepriateľom z Východu,
- stredná Európa ako sila schopná odolať pravoslávnej, imperiálne „naladenej“ svätej Rusi i mohamedánskym Osmanom,
- stredná Európa v ére studenej vojny a bipolárneho sveta bez politickej a vlastne i kultúrnej postate, stredná Európa „unesená“ na Východ (M. Kundera).

Pojmy na zapamätanie:

- Východ,
- Rusko,
- impérium,
- svätá Rus,
- dichotómia,
- cézaropapizmus,
- pravoslávie,
- sakrálny,
- Regnum Marianum,
- renesancia,
- Tretí Rím,
- geografický determinizmus,
- samoderžavie,
- pravoslávna sobornosť.

„Rusko rozumom nepochopíš“ – *Умом Россию не понять* –, „môžeš iba veriť,“ tak znie názov básne ruského diplomata, publicistu a samozrejme básnika Fiodora Ivanoviča Ťuťčeva (1803 – 1873), dnes už iba sprofanovaného výroku, na ktorý sa odvoláva celý zástup „iracionálnych“ rusofilov. Odvolávajú sa výlučne na vieru, pričom viera má nahradiť absenciu historických vedomostí, argumentov a súvislostí spojených s Ruskom. V stredoeurópskom, a teda pries-tore Západu, v jeho každodennom historickom vedomí existoval strach z „Turka“, z „Východu“, pričom táto negatívna emócia slúžila nie raz politickej moci na to, aby prostredníctvom nej vytlačala z povedomia svojich „poddaných“ reálne ekonomické i sociálne problémy, hľadala príčiny problémov i nepriateľa mimo svojho „domu“; hrozba z „Východu“ sa samozrejme medzi nimi, čas od času, nachádzala.

Východ
– Západ

„Pri hľadaní geografickej príslušnosti vystupovali v stredoeurópskom teritóriu do popredia tri komplementárne ideálne-typické koncepty, ktoré samy osebe neboli stredoeurópskym špecifikom, prejavovali sa však v tomto makroregióne veľmi silne. Jednalo sa o myšlienku ´dobiehania civilizácie´, o ideu ´hradby´ či ´výplne civilizácie´ a o predstavu ´mosta´ (...). Predstava hradby pôsobila u jednotlivých národov stredoeurópskeho teritória ako prostriedok sebavymedzenia voči inakosti a pružne interagovala s konceptom civilizačného deficitu“, mieni M. Scholz (2014, s. 162).

Relatívne najdlhší život má koncept „dobiehania civilizácie“. Na inom mieste práce sme už uviedli, že ku jednoznačnejšiemu vymedzeniu makroregiónu strednej Európy v podobe jeho civilizačného deficitu voči Západu prišlo s expanziou Portugalska a Holandska do zámoria, pričom onen deficit sa znásobil atakom Turkom na ríšu Habsburgovcov v 16. storočí a intenzívnou rekatalizáciou. Po vytlačení Turkov z centrálnej časti Uhorska, resp. ich porážke pri Viedni (1683) a istej stabilizácii hospodárskych a politických pomerov v ríši vystupuje do popredia koncept či funkcia strednej Európy ako „hradby“, „výplne civilizácie“, rozumej kresťansko-katolíckej civilizácie; stredná Európa integrovaná na idei Regnum Marianum má chrániť Západ i vlastnú svojbytnosť pred „neveriacimi psami“, t.j. mohamedánskymi Turkami a ortodoxným cársko-romanovským Ruskom (1613). Pritom „za hradbu voči východu tradične samy seba pokladali (...) Poľsko a Uhorsko, kde otázka civilizačnej výplne dostávala výraznejšie i náboženskú di-

Stredná
Európa ako
hradba

menziu – svet západného kresťanstva sa na jej hraniciach či dokonca už v okrajových častiach ich teritória stretával s pravoslávím a islamom”, konštatuje český historik J. Křen (2006, s. 19).

Pre úplnosť dodajme, že najkratší život mala idea strednej Európy ako „mosta” medzi Východom a Západom. S takýmto konceptom strednej Európy sa identifikovali režimy ľudovej demokracie po 2. svetovej vojne, pričom jej horlivým stúpencom bol aj E. Beneš. Nástup studenej vojny a éry bipolárneho sveta urobili zo strednej Európy politického a ekonomického vazala Východu, t.j. stalinovského ZSSR.

Kde hľadať počiatky strednej Európy vo funkcii „hradby” voči Východu alebo možno sa opýtať aj ináč, t.j. ktoré momenty politiky cárskeho Ruska ju povýšili – rozumej strednú Európu – do „funkcie” hradby, moderne povedané akejsi nárazníkovej zóny na pomedzi Východu a Západu.

*Imperiálne
ambície
Ruska*

1. Ak je možné vysloviť ideu, že Rusko vo vzťahu k Západu, a zrejme i historickej strednej Európe, trpelo tým, čomu sa hovorí civilizačný deficit – zaostávanie, uvádza sa obzvlášť závažný argument. R. D. Kaplan, americký autor venujúci sa politickej geografii, tvrdí: „Zvlášť dlhá a ponížujúca prítomnosť Mongolov v Zlatej horde v blízkosti stredovekej Moskvy a Modrej hordy v Strednej Ázii, ktorá *odoprela Rusku skúsenosť renesancie* (podč. G. G.), dala prenasledovaným pravoslávny Slovanom pocit pospolitosti, energie a životný cieľ, ktorý bol pre nich rozhodujúci a umožnil im nakoniec sa vymaniť z tatárskeho otroctva a zabrať v nasledujúcich storočiach veľké plochy území” (2013, s. 163). A tak teda Rusko na pozadí byzantskej zbožnosti začína budovať a zvelaďovať svoj imperiálny „inštinkt”¹⁶ boj o moc a bohatstvo, ku ktorému prispel aj geografický determinant. Opäť hovorí R. D. Kaplan: „Rusko je najväčšou suchozemskou mocnosťou na svete (...), suchozemské mocnosti trpia trvalým pocitom neistoty. Pretože ich nechráni more, sú stále nespokojné a musia neustále expandovať, aby neboli podrobené. To platí zvlášť pre Rusov, ktorých rozľahlá krajina takmer nemá akékoľvek prirodzené hranice (...). Rusi prenikli do strednej a východnej Európy, aby v 19. storočí zablokovali cestu

¹⁶ Pozri aj DULEBA, A., 2016. *Rusko, Ukrajina a My. Rozhovory Tomáša Gálsa s Alexandrom Dulebom*. Bratislava: Premedia, s. 109 – 117.

Francúzsku a v 20. storočí Nemecku" (2013, s. 162). Boli pri porážke Napoleona i pri porážke revolúcie rokov 1848-1849 v monarchii. Cárске vojská pomohli konzervovať patriarchálny režim monarchie, keď stáli na strane rakúskeho cisára bojujúceho s liberálnou maďarskou šľachtou. Už vtedy stredná Európa nespĺnila funkciu „hradby“. A nezahradila cestu „imperijným“ ambíciám ruského komunizmu po 2. svetovej vojne.

2. Režim Ruska so silne nemeckým cárizmom, francúzsky hovoriacou šľachtou a buržoáznym parlamentom v európskom hlavnom meste Petrohrade, bol orientovaný na Západ. V 19. storočí je už Rusko dejiskom veľkého sporu, dichotómie „svätého Ruska“ a „prekliateho Ruska“, t. j. Ruska verného svojej pravoslávnej tradícii a Ruska podliehajúceho údajne deštruktívnym vplyvom „pohanského“ Západu alebo ako to vyjadril M. F. Dostojevskij, že ruské je napospol kresťanské, kým revolucionárstvo je neruské. Možno to povedať aj tak, že Rusko 19. storočia sa už pohybuje v hraniciach politicky a ideologicko-nábožensky nastavenej dilemy – izolácie („sväté Rusko“) a expanzie („prekliate Rusko“). Protiklad Ruska „svätého“, byzantského, Ruska v zajatí východného césaropapizmu, politiky štátneho cirkevnictva a Ruska viac alebo menej adorujúceho Západu evokuje relevantný sociologický záver. Konflikt Moskvy alias 3. Ríma s occidentalistami je výrazom zápasu dvoch spoločností, a to tradičnej a modernej, pričom najsilnejším médiom integrácie tradičnej bolo (je) náboženstvo; preto ten úporný zápas za „svätú Rus“ proti bezbožným revolucionárom. Možno – súc poučení francúzskym filozofom a historikom A. Besanconom – doplniť, že premena idey Moskvy ako tretieho Ríma v ideu Svätej Rusi znamená: „Sakrálnosť, ktorá prislúchala cirkvi a odvodene cárovi, sa teraz presúva na Rusko. Avšak nielen na abstraktný pojem, na privilegovanú národnú entitu, ako je to v prípade všetkých nacionalizmov. Posvätnom je prežiarené všetko, čo v sebe obsahuje Rusko (...). Rusko sa stáva predmetom viery, a to dokonca jediným predmetom viery (...). Sakralizácia dodáva dojemnú auru rustikálnym saniam, samovaru, spôsobu, akým si ženy uväzujú šatku (...).“ (Besancon, 2015, s. 68 – 69). Svätá Rus sa opiera aj o pravoslávne poňatie sobornosti, t. j. poňatia cirkvi ako Kristovho Tela, kde všetci členovia cirkvi sú bunkami tohto ľudského organizmu. Sobornosť chápe cirkev ako celistosť; cirkev je tým ideálom, na ktorý sa má premeniť svet, a preto sa na ňu nahliada ako na soborný celok.

*Rusko
„sväté“.
Rusko
„Západu“*

Nové „nábo-
ženstvo“
– revolúcia.

3. Bolševická revolúcia v Rusku uvedie do života nové, „svetské“ náboženstvo, a to vieru v komunizmus. Aj jej pričinením odchádza stredná Európa zo scény – neunesla bremeno hradby –, aby sa objavila v novej podobe, ako súčasť európskeho integračného procesu...

Záver: V aktuálnej prítomnosti – v ére konca bipolárneho sveta – sme svedkami najrôznejších analýz erudovaných i menej kompetentných autorov, ktoré sa dotýkajú Ruska, personifikovaného do osoby jeho prezidenta. Napospol sa dozvedáme o akejsi renesancii ruského totalitarizmu, diktatúre zla a poroby, o ambíciách ruského nacionalizmu, o návrate Ruska k expanzívnej idei impéria. To všetko môže byť viac alebo menej pravdivou reflexiou Ruska. Ide však aj o to, s akou mierou vzdelanosti, kultivovanosti a občianskej kultúry sa ku Rusku postavíme, nastavujúc mu, a teda i sebe, kritické zrkadlo. V konečnom dôsledku predsa nejde len o nás, ale o „globálne ľudstvo“ v globálnom priestore.

Úlohy k textu:

1. „Ruská revolúcia zahájila rozsiahly experiment sociálneho inžinierstva – možno najväčšieho v dejinách ľudstva. Možno to bola skúsenosť, ktorou ľudstvo v istej fáze evolúcie muselo prejsť, možno to bolo logické vyústenie ľudského zápasu o sociálnu spravodlivosť a súdružstvo. (...) Štát, akokoľvek veľký, nemôže urobiť z ľudí navzájom rovné alebo lepšie ľudské bytosti. Môže sa iba rovnako správať ku svojim občanom a snažiť sa zaistiť, aby ich slobodná činnosť smerovala ku všeobecnému úžitku“, tvrdí O. Figes (2005, s. 763 – 764). O ktorej revolúciu v Rusku hovorí O. Figes?
2. Akú podobu vzťahu cirkvi a štátu predstavuje tzv. východný model, teda césaropapizmus; existoval v Byzantskej ríši i cárskom Rusku.

Kontrolné úlohy:

1. Stredná Európa vo funkcii „hradby“ mala uchovať katolícko-protestantskú Európu pred atakom byzantského kresťanstva z romanovského cárského Ruska. Filozofia geografického determinizmu spojená s menom Ch. L. Montesquieua (1689 – 1755) na vysvetlenie (aj) ruských imperiálnych ambícií uvádza niekoľko argumentov. Ktoré sú to?
2. Ruská pravoslávna cirkev, najväčšia spomedzi 14 autokefálnych ortodoxných cirkví, sa „štylizuje“ do podoby „Moskvy ako 3. Ríma“. Vysvetlite toto spojenie.

ZÁVER

Základné úradno-inštitucionálne a byrokratické podmienky pre rozvoj cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou, resp. prihraničnej spolupráce regiónov východného Slovenska a Zakarpatska, vrátane pravidiel pre fungovanie režimu hranice, pohybu osôb, tovaru, služieb a kapitálu, v rozhodujúcej miere závisia od zmluvných vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou. Tento moment sme mali na zreteli, keď sme sa venovali problematike *historicko-politických charakteristík súčasných regionálnych identít východného Slovenska a Zakarpatska*. Ide v istom zmysle o *objektívny*, viac-menej naoktrojovaný rozmer európskeho integračného procesu. Ku objektívnym momentom v plnom zmysle slova dovoľujeme si zaradiť (popri iných) *historický kontext*, akúsi spoločnú historickú pamäť vtiesenú či transformovanú do vedomia a bytia oboch regiónov. Považujeme to za dôležité o to viac, že prináležíme do historicko-geopolitického priestoru strednej Európy, o ktorej sa sporadicky hovorí, že je „chorá históriou“. Český filozof V. Bělohradský v nedávnom rozhovore uviedol, že „v strednej Európe, ktorú si Milan Kundera idealizoval ako ‚multikultúrnu vlasť‘, sa krátko po tom, čo ju sovietsky únosca prepustil zo svojej moci, prebudili k životu starí démoni – nacionalizmus, rasizmus, pohrdanie demokraciou ako politikou kompromisov (...). Do strednej Európy sa začali vracaať starí démoni“, sme svedkami „paniky identity v nesamozrejmych štátoch“ (2017, s. 14). A tak chytá sa nás akási clivota, nostalgia po uzatvorenej národnej pospolitosti seba si navzájom podobných – národne, kultúrne, rasovo –, ktorá by nahradila otvorené a „konfliktné“ občianske spoločenstvo „seba si nepodobných“. Globalizácia v strednej Európe zvlášť vyvolala „identitárnu paniku“ (Bělohradský, 2017, s. 15), pritom zastaví ju, myslíme globalizáciu, je viac ako chimérickým želaním „Iživodcov“; na Slovensku a Zakarpatsku zvlášť nemáme o nich núdzu. Pre časť (východo)slovenskej a zakarpatskej spoločnosti zrejme bude platiť tvrdenie, že vytvoriť Európu neznamená ešte vytvoriť Európanov.¹⁷

To už hovoríme o *subjektívnom prvku* európskeho integračného procesu, resp. prihraničnej spolupráci vyššie uvedených regiónov – *nedostatku sociálnej angažovanosti vo veciach občianskeho rozvoja spoločnosti*. V historickom aspekte nášho stredoeurópskeho priestoru išlo o civilizačné deficity spojené s nedostatkom sekulárnych i cirkevno-náboženských elít na pozadí absencie oneskoreného príchodu priemyselnej revolúcie(ii) do regiónu(ov) súc v postavení periférie, absencie kultúry a vzdelanosti ako takej, vlastnej národne uvedomelej buržoázie atď. Možno to vyjadriť aj tak, že občianska spoločnosť uviazla vo fáze národno-emancipačného procesu, národ zostal

¹⁷ Parafraza výroku Massima d'Azeglia adresovaného Garibaldimu: „Fatta l'Italia, bisogna fare gli italiani.“ („Vytvorili sme Taliansko, teraz ešte musíme vytvoriť Talianov“).

etnikom s „výhrou“ zvanou vlastný štát, zatiaľ čo európsky integračný proces potrebuje „národ“ občanov, t. j. Európanov.

Pri spracovaní vyššie uvedenej témy vyzdvihli sme niekoľko stredoeurópskych historicky determinovaných menovateľov (premís) *spoločných* (východo)slovenskému i zakarpatskému regiónu; v súčasnosti aj na tejto báze je možné rozvíjať a koordinovať spoluprácu alebo aspoň využiť istú psychologicko-historickú archetypálnosť v reflexii každodenných problémov. Pri formulácii spoločného historicky podmieneného menovateľa (menovateľov) sme nadviazali na charakteristiku strednej Európy ako historicko-geopolitického priestoru, ktorú sformuloval významný český historik J. Hroch.

Podľa J. Hrocha stredná Európa – vo všeobecnom náčrte – má takúto tvárnosť:

- a) Je viac-menej osobitým regiónom, ktorý bol často idealizovaný a vydávaný za nadnárodný, multikultúrny projekt. Odvrátenou stranou habsburského mýtu bol antidemokratizmus ríše, hegemonie šľachty a cirkvi, národnostný útlak. Jedinou zbraňou národne cítiacej inteligencie bolo pero, preto aj národ býva definovaný prostredníctvom jazyka, kultúra toho – ktorého etnika má snahu identifikovať sa primárne s jazykom;
- b) Bol regiónom, ktorý sa vymedzil voči Západu práve pre jeho civilizačné deficity; o to viac to platilo pre jeho periférne regióny, t. j. župy na severovýchode Uhorska so zaostalým agrárno-feudálnym hospodárstvom a deficitmi industriálneho rozvoja;
- c) Bol regiónom, ktorý „umožnil“ svojim občanom, a zase severovýchodu Uhorska, resp. ČSR, pričasto meniť hranice „štátov“, prezidentov... V očiach verejnosti tak dochádzalo k akejsi diskriminácii štátu, neúcte k jeho autoritám i ústavnosti samotnej, demokracia nestávala sa v istom zmysle „spôsobom života“;
- d) Historický priestor strednej Európy bol aj miestom stretu dvoch cirkevných tradícií, miestom akulturácie a časovo ohraničeného kontaktu s inými ríšami a spoločenskými systémami, čo zvlášť analyzoval slovenský historik L. Lipták (1997) a v celkom nedávno vydanéj reprezentatívnej publikácii rusinológ P. R. Magocsi (2016). Stretnutie dvoch cirkevných tradícií, popri judaizme a islame, vytváralo možnosti i predsudky tolerancie, resp. intolerancie. Ku intolerancii sa do istej miery vzťahuje fenomén náboženského nacionalizmu, ktorý charakterizuje snaha priradiť etniku/národu ako primárny identifikačný (rozlišovací) znak náboženstvo;
- e) Jeden z konceptov strednej Európy ju povýšil do úlohy hradby, civilizačnej výplne pred inými ríšami či civilizáciami. Mienime strach z pravoslávneho Ruska, strach z mohamedánskych Osmanov. Zostáva dúfať, že v čase pádu bipolárneho sveta a migračnej krízy dokáže stredná Európa, a nielen ona, práve s touto „hrozbou“ racionálne narábať.

Osobitnú zmienku v rámci popisu (východo)slovenských a zakarpatských vzťahov si zasluhuje známy spor o hranicu, ktorý je vydávaný za dôkaz inakosti, konfliktnosti, teda niečoho, čo nás viac rozdeľuje ako spája... Pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu bolo medzinárodne potvrdené mocnosťami Dohody a Československom tzv. malou Saint-Germainskou zmluvou (10. september 1919). Pre rusínskych politikov bolo však nemilým prekvapením, že zmluva priamo neurčovala hranice autonómneho územia Podkarpatskej Rusi. Vo veci „slovensko-rusínskych hraníc by – s ohľadom na rusínske nároky na časť Šarišskej župy – akékoľvek stanovené hranice nutne nespokojovali buď slovenskú alebo rusínsku stranu“ (Rychlík, Rychlíková, 2016, s. 50), mienili dohodové mocnosti, resp. E. Beneš ako minister zahraničných vecí a K. Kramář ako predseda vlády v úlohe vedúceho delegácie ČSR. A tak provizórne stanovená hranica zostala provizóriom. Napriek protestom rusínskych činiteľov zotrvala hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v nezmenenej podobe až do zániku 2. republiky v marci 1939. Pražská vláda si zrejme nechcela znepriateliť politicky omnoho silnejších slovenských činiteľov. Ako hodnotiť tento zápas o hranicu? Pravdepodobne ako pokus o demonštráciu „sily“ slabých; v stredoeurópskom regióne takmer vždy za konečným, takmer „definitívnym“ rozhodnutím stáli politické sily Západu alebo Východu... Povedané ináč: aj v tom sme si podobní!

Európsky integračný proces, ako sa zdá, nás nekonfrontuje s takýmito problémami, teda zápasom o hranice. Na pozadí podobnosti, rovnakých problémov a hlavne politickej a občianskej „zaostalosti“ stredovýchodnej Európy, ktorá je daňou (aj) za ekonomickú nevypelost', ponúka spomínaným regiónom vyššie mieru integrácie, budovania sociálneho štátu, občianskej spoločnosti a jej humanizácie v tom najširšom zmysle slova.

LITERATÚRA

BALÁŽOVÁ, J., 2003. Mýtizácia dejín z pohľadu ideológie nacionalizmu. In: *Filozofia*. Roč. 58, 2003, č. 10, s. 736 –744.

BARNA, A. 2008. „Národné náboženstvá“ v Uhorsku v 19. storočí. In: *Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950)*. P. Švorc, L. Harbulová a K. Schwarz., eds., s. 75 – 93.

BANÍK, A. A., 1997. O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu. In: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Ed. R. Chmel. Bratislava: Kalligram, s. 329 – 341.

BRANDEJS, J., 1936. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918 –1935. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi.,s. 72 – 88, redigoval J. Zatloukal.

BĚLOHRADSKÝ, V., 2017. Panika identity v nesamozrejmych štátoch. In: *Víkend. Príloha denníka Pravda*, 7. januára 2017, s. 14 – 15.

BENČ, V., DULEBA, A., ANGELOVIČ, M., SIRÁ, K., ČAVARGA, O. L., STANKEVIČ, O., HEVCI, I., NOSA-PILIPENKO, N., 2014. *Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020*. Košice – Prešov – Užhorod.

BESANCON, A., 2015. *Svatá Rus*. Brno: CDK.

BUBER, M., 1990. *Chasidská vyprávění*. Praha: Kalich.

BUBER, M., 1996. *Gog a Magog. Chasidská kronika*. Praha: Mladá fronta.

ČOPIK, J., Periferní postavení regionu (Případová studie Podkarpatské Rusi) [online]. Dostupné z: http://www.agris.cz/Content/files/main_files/73/151536/95Copik.pdf [10. 09. 2016].

CSÁKY, M., 1999. Úvod. In: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. CSÁKY, M. – MANNOVÁ, E. (eds.), s. 7 – 20.

DOLEŽALOVÁ, A. a kol., 2014. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut.

DULEBA, A., 2016. *Rusko, Ukrajina a My. Rozhovory Tomáše Gálisa s Alexandrom Dulebom*. Bratislava: Premedia.

DULEBA, A., Rusínska otázka a jej hrany. In *OS. Fórum občianskej spoločnosti*. 1997, č. 2, s. 46 – 51.

DULEBA, A., 2000. *Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko*. Bratislava: VEDA.

FIGES, O., 2005. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924*. Praha – Plzeň: Beta – Dobrovský a Ševčík.

FIGES, O., 2004. *Natašin tanec. Kulturní historie Ruska*. Praha: BETA – Dobrovský.

GELLNER, E., 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal.

HALLON, Ľ., 2013. Význam industrializačnej politiky Uhorska pre technický vývoj na Slovensku v období druhej priemyselnej revolúcie 1867 – 1918 [online]. Dostupné z: http://forumhistoriae.sk/documents/630541/662349/10_hallon.pdf [02.01.2017]

HANÁK, P., 2001. Stredná Európa ako historický región. In: SZÜCS, J. *Tri historické regióny Európy*. Bratislava: Kalligram, s. 109 – 125.

HOBBSAWM, E., 1998. *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914 – 1991*. Praha: Argo.

HOLEC, R., 2013. Rakúsko-Uhorsko: Žalár národov? In: *Historická revue*, roč. 24, č. 9, 2013, s. 6 – 9.

HROCH, M., 2014. Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut, s. 149 – 171.

JELÍNEK, A. Y., 2007. Maďari a Židia na Podkarpatskej Rusi v dobe druhej svetovej vojny. In: *Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*. Uspořádali M. Pojar, B. Soukupová, M. Zahradníková. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 146 – 154.

JOHNSON, P., 1995. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy.

KAČÍREK, Ľ., 2013. Národnostné zloženie Rakúsko-Uhorska. In: *Historická revue*, roč. 24, č. 9, s. 27 – 33.

KAPLAN, R. D., 2013. *Pomsta geografie. Co mapy vyprávějí o příštích konfliktech a boji proti osudu*. Praha: Bourdon.

KELLER, J., 2015. Rozpory lidských práv. In: *Právo. Salon 902. Literární a kulturní příloha*. 8. ledna 2015, č. 12, s. 3, s. 5.

KOLAKOWSKI, L., 1998. *Malé prednášky o veľkých problémoch*. Bratislava: Kalligram.

KONEČNÝ, S., 2014. Stredná Európa z hľadiska rusínskej historiografie. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol., 2014. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut, s. 122 – 145.

KOVÁČ, D., 2007. *Dejiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny.

KUČERA, R., 1992. *Kapitoly z dějin střední Evropy*. Praha: ISE.

KREJČÍ, J., 2002. *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství.

KROUTVOR, J., 1990. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor.

LIPTÁK, Ľ., 1997. Niektoré historické aspekty slovenskej otázky. In *Slovenská otázka v 20. storočí*. Ed. E. Chmel. Bratislava: Kalligram, s. 446 – 459.

LIPTÁK, Ľ., 1997. Oportunisti, či jánošici? In *Slovenská otázka v 20. storočí*. Ed. E. Chmel. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 427 – 438.

LIPTÁK, Ľ., 1998. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.

MAGOCSI, P. R., 2016. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Universum.

MAGRIS, C., 2009. Budapešťský kulatý stůl. In: TRÁVNÍČEK, J. (ed.). *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, s. 84 – 86.

MUSIL, R., 2008. *Muž bez vlastností*. Praha: Argo.

NOVOSÁD, F., 2010. *Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o súčasnosti*. Bratislava: Kalligram.

OLBRACHT, I., 1956. *Hory a staletí. Kniha reportáží z Podkarpatska*. Praha: Československý spisovatel.

Počítat a mapovat: statistika židovského obyvatelstva v českých zemích [online]. Dostupné z: http://www.nasinebocizi.cz/wp-content/uploads/2014/02/6-01_Pocitat_a_mapovat_statistika_zidovskeho_obyvatelstva_v_ceskych_zemich.pdf [10/09/2016].

Podkarpatská Rus v Masarykových projevoch, 1936. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, s. 14 – 16, redigoval J. Zatloukal.

POP, I., 2005. *Dějiny podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri.

POP, I., 2005. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri.

POTOK, CH., 2002. *Putování. Dějiny Židu*. Praha: Argo.

PRUCHA, V. a kol., 1974. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda.

PUTNA, M. C., 2015. *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha: Vyšehrad.

RÉMOND, R., 2003. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: Lidové noviny.

ROJEK, P., 2015. *Rusko: Prokletí impéria*. Brno: CDK.

ROTH, J., 2011. *Filiálka pekla na zemi. Spisy z emigrace*. Praha: Academia.

ROTH, J., 1969. *Kapucínská krypta*. Praha: Odeon.

ROTH, J., 1974. *Pochod Radeckého*. Praha: Odeon.

ROTH, J., 2013. *Židé na cestě*. Praha: Academia.

RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M., 2016. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa*. Praha: Vyšehrad.

RYCHLÍK, J. – ZILINSKI, B. – MAGOCSI, P. R., 2015. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Lidové noviny.

RYCHLÍK, J., 1997. *Češi a Slováci ve 20. století (1.sv.). Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava: Acad. Electronic Press.

ŠOLTÉS, P., 2009. *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava: SAV.

ŠOLTÉS, P., *Na východ od Tatier, na Západ od Užhorodu*. [online]. Dostupné z: <http://www.navychod.cz/articles.php?id=e988d94e-8dc9-11df-aa30-00304830bcc4>. [10/09/2016].

ŠVORC, P., 2014. *Východné Slovensko a Židia na prelome 19. a 20. storočia*. In: ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: FF PU v Prešove, s. 11 – 36.

ŠVORC, P., 2014. *Východné Slovensko po vzniku ČSR a jeho židovskí obyvatelia*. In: ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P.: *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: FF PU v Prešove, s. 37 – 93.

ŠVORC, P., 2007. *Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Lidové noviny.

SCHOLZ, M., 2014. *Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hrady, mosty*. DOLEŽALOVÁ, A. a kol. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, CEVRO Institut, s. 161 – 171.

SCHÖPFLIN, G., 1997. *Jazyk a etnicita v strednej a východnej Európe*. In: *OS. Fórum občianskej spoločnosti*. ISSN 1335-2296, 1997/1, s. 10 – 12.

SCHULZE, H., 2003. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Lidové noviny.

SZŮCS, J. 2001. *Tri historické regióny Európy*. Bratislava: Kalligram.

TAJTÁK, L., 2002. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In: *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Zost. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov: Univerzum, s. 215-219.

TESAŘ, F., 2007. *Etnické konflikty*. Praha: Portál.

TRÁVNÍČEK, J., 2009. Zrození střední Evropy z ducha. In: TRÁVNÍČEK, J. (ed.). *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, s. 243 – 304.

WANDYCZ, P. S., 1998. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha: Academia.

ZWEIG, S., 1994. *Svet včerajška. Spomienky Európana*. Bratislava: Promo International.

Spolufinancovanie:

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu
a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

**Program SK08 – Cezhraničná spolupráca:
„Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“**

ISBN 978-80-89540-82-2